

KDU

AKADEMIA E SHKENCAVE DHE E ARTEVE E KOSOVËS
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM KOSOVIENSIS
SEKSIONI I GJUHËSISË DHE I LETËRSISË

STUDIME

Revistë për studime filologjike

26

PRISHTINË
2020

KDU

KOSOVA ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM KOSOVIENSIS
SECTION OF LINGUISTICS AND LITERATURE

STUDIES

A review for philological studies

26

Editorial board

Zejnullah Rrahmani, editor-in-chief

Bardh Rugova, secretary

Victor Friedman, member

Kujtim Shala, member

Nysret Krasniqi, member

PRISHTINA
2020

Bardhyl Demiraj

**Dorëshkrimi shqip në Bibliotekën Ambrosiane të Milanos
– Cod B 112, sup olim T 360: fol 63^{r/v} –**

Në kujtim të Gianni Dessusio-s

1. Fjalë hyrëse

I hapim këto fjalë hyrëse me një konstatim të bërë gjatë shfletimit të historikut të studimit të këtij dorëshkrimi, të cilin e kemi sinjalizuar qysh në titull e që përbën mirëfilli edhe objektin e punimit tonë: Është vështirë të kërkosh e të gjesh në historinë e albanologjisë një filolog që të mos ketë rënë pre e tundimit me iu përkushtuar sado përciptas dorëshkrimit në fjalë. Madje nuk gabojmë aspak po të shtojmë këtu se joshja rritet në proporcion të drejtë me enigmat që bart në vetvete ky dorëshkrim, qoftë si tekst, më saktë me dy tekstet e tij, ashtu edhe me kornizën paratekstuale, e cila në disa pamje mbetet sot e gjithë ditën pjesë e qëndrueshme e paletës së diskursit shkencor-intelektual. Prashtu lejohemi të radhisim si enigma, ndër të tjera: autorësinë e dorëshkrimit e së bashku me të edhe kohën kur u hodhën tekstet shqip në letër; arsyet përse u shkruan e, po ashtu, praninë e tij si “mish i huaj” në një kodik me material dorëshkrimor që përkon me këtë dorëshkrim vetëm sa i përket inventarit të shkronjave me alfabet grek; dhe më tej: llojin e tekstit a të teksteve si përkthim ose/edhe kopjim i një tradite të mëhershme letrare, në mos asi popullore-gojore etj.

Parë nga kjo përvojë shkruesi i këtyre radhëve i lejon vetes të qesëndisë pa drojë së pari vetveten duke mëtuar se është më se i vonuar në një ndërmarrje të tillë. Sigurisht që edhe kjo vonesë u sendërtua falë të njëjtit tundim, veçse – ndryshe prej studiuesve filologë të derisotëm – atë e joshën fort dy foto digjitale të dorëshkrimit, të shkrepura rishtas e që ia vunë në dispozicion për t'i parë kolegët bizantinistë Sokol Çunga (AQSH) dhe Andi Rëmbeci (UT), të cilët kanë vetë në plan një studim të mirëfilltë të këtij dorëshkrimi për nga perspektiva paleografike.

Përmblodhëm kështu thukët objektin dhe motivin e ndërmarrjes së këtij studimi, ndërkohë që qëllimi përkon pak a shumë me atë të shumë studiuesve të tjerë filologë që janë marrë mirëfilli me këtë dorëshkrim, duke dalluar me këtë rast emra të tillë, si: Lambros (1906), Borgia (1930), Riza (1952), Ashta (1996²) deri së fundi

Belluscio (2012). Pra do të ecim në të njëjtën hulli, duke synuar kështu:

- a) të pjesëmarrim në debatin kulturor-albanologjik lidhur me kornizën peri- dhe paratekstuale të dorëshkrimit dhe vendin e tij në rrjedhën e zhvillimit të kulturës së shkrimit shqip, veçse duke u përqendruar kryesisht në lëvrimin e shqipes me alfabet grek;
- b) të rishqyrtojmë riprodhimin diplomatik të dorëshkrimit në fjalë duke i pranëvënë atij edhe një tekst faksimile që përcjell në mënyrë sa më autentike dorëshkrimin burimor;
- c) të ndërmarim transliterimin e dorëshkrimit me inventarin e shkronjave të alfabetit latin si edhe tejkshkrimin (= transkriptimin) e dy teksteve shqip sipas rregullave të sotme të leximit me kodin alfabetik të shqipes;
- d) të tentojmë rindërtimin e dy teksteve të normalizuara duke i bërë ata të lexueshëm e të kuptueshëm për një rreth më të madh lexuesish.

Së fundi i kumtojmë lexuesit dy fjalë edhe mbi strukturën e punimit dhe metodikën e punës që kemi zbatuar në hulumtim: Punimit i prijnë dy rubrika hyrëse, në të cilat rroken përshkrimi dhe vendndodhja e dorëshkrimit (§ 2) sikurse një paraqitje e thukët e historikut të studimit si pjesë e kornizës para- dhe peritekstuale që shoqëron dorëshkrimin, përkatësisht tekste që përfshihen në të (§ 3). Këto rubrika kanë marrë formë dhe hedhur shtat falë disa ekspozive të akribta, të ndërmarra deri sot (Borgia 1930, Ashta 1996², së fundi Belluscio 2012) e ku është rrokur ndërkohë i gjithë informacioni ekzistues mbi këtë dorëshkrim. Kjo përzgjedhje nuk parakupton aspak anashkalim të sa e sa ndërhyrjeve të tjera të natyrës kryesisht filologjike-gjuhësore.

Rubrikën hyrëse e shoqërojnë si rubrika të veçanta riprodhimet e tekstit (§ 4) dhe analiza e mirëfilltë grafematike, ku jemi përqendruar kryesisht në dekodimin e grafisë së teksteve shqip me alfabet grek, përkatësisht në pasqyrimin sa më të plotë të kodit alfabetik të zbatuar në to, çka mundëson në vijim edhe përditësimin me rregullat e leximit të rrjedhshëm shqip. (§ 5) Pra do të mjaftohemi paraprakisht me një paraqitje tabelare së bashku me aparatën filologjike përkatës të rezultateve të përfuara gjatë punës paralele me riprodhim e mirëfilltë (si faksimile) dhe atë diplomatik, të cilat pasohen më tej – në rubrika të veçanta – me transliterimin dhe tejkshkrimin (transkriptimin) e teksteve, krahas rindërtimit tentativ si tekste të normalizuara e në përfaqje me tekste simotra në kulturën e shkrimit shqip. (§ 6) Në

mbyllje të studimit jemi mjaftuar me do konsiderata të përgjithshme lidhur me kronologjinë, trevën dialektore dhe vendin e dorëshkrimit në kulturën e shkrimit shqip duke dashur të nxisim kështu (në një fazë të dytë) debatin shkencor në perspektiva të tjera studimi, të cilat ndihmojnë dukshëm klasifikimin dhe sistematizimin e patëmetë të këtij dorëshkrimi në trashëgiminë e kulturës së hershme të shkrimit shqip. (§ 7) Rezultatet e arritura janë rrokur thukët e kryesisht në formë përsiatjesh dhe rrahjesh mendimi në rubrikën që përmbyll studimin. (§ 8)

2. Të dhënat bibliotekare-arkivore të dorëshkrimit dhe përmbajtja e tij

Përshkrimin e fundit të këtij dorëshkrimi me të dhënat bibliotekare-arkivore përkatëse i përcjell me akribinë e tij të zakonshme Gianni Belluscio (2012 55v.), andaj po mjaftohemi këtu t'i radhisim këto me stil telegrafik si vijon:

- Dorëshkrimi është i depozituar në Veneranda Biblioteca Ambrosiana të Milanos në një kodik dorëshkrimesh greqisht me signaturë B 112 Sup olim T 360 e me një vëllim prej 153 faqesh. U regjistrua së pari si i tillë në vitin 1906 në katalogun e botuar prej bibliotekarëve Emidio Martini dhe Domenico Bassi, ku mban numrin e radhës 133, i cili është kumtuar jo rrallë si numër signature i kodikut. (Ashta 1996² 72v.)
- Gjurmimi i pronësisë së kodikut shkon nga fundi i shek. XVI e fillimi i shek. XVII kur ishte pjesë e fondeve të bibliotekës private të Giovanni Vincenzo Pinelli (Napoli 1535 – †Padova 1601) e që në vitin 1609 kaloi përfundimisht në fondet e dorëshkrimeve të Bibliotekës së Kolegjit të atëhershëm Ambrozian, që u bë shtylla bartëse e bibliotekës sotme.
- Lidhur me përshkrimin e tij fizik, le të kumtojmë shkurt, që kumti i dikurshëm i Ndre Mjedës se: "...tesh ká vojte keq prej lagshtine, qi vshír se ká me mujtë të këndohet mirë." (1933 82), nuk i përgjigjet më realitetit, meqë kodiku u çua më 1957 në laboratorin e restaurimeve antikuare në Badia të Grottaferrata-s, duke përcjellë sot e gjithë ditën karakteristikat e "un volume ben rilegato". (Belluscio 2012 55)
- Sa i përket materialit dorëshkrimor të këtij kodiku, lexojmë të citohet shpesh vlera e tri dorëshkrimeve kryesore greqisht në të që i takojnë shek. XIV,¹ një cak kohor ky që është parë e mbajtur jo

¹ Në letërsinë albanologjike sh. së pari Mjeda 1933 82v.

rrallë parasysh për të njehur moshën e dorëshkrimit shqip (Borgia 1930 33).

- Gjithsesi dorëshkrimi shqip është kundruar qysh herët si “mish i huaj” në këtë kodik e kjo jo thjesht dhe vetëm lidhur me gjuhën që përcjell komunikimin në të. Prashtu fleta e dorëshkrimit shqip dëshmon përmasat 15 x 13.5 cm, kundrejt përmasave të pjesës së rregullt të kodikut me 15.3 x 23.3 cm. Këtyre dallimeve të dukshme, drejtuesi i atëhershëm i bibliotekës Achille Ratti (që hipi më vonë në fronin e Selisë së Shenjtë si Papa Pius XI) u shtoi edhe shënimin: “La scrittura del foglietto non ha che vedere con quella del codice.” (1912) Bëhet fjalë këtu për fol 63^{rv} të kodikut, ku ndodhet dorëshkrimi shqip me alfabet grek.

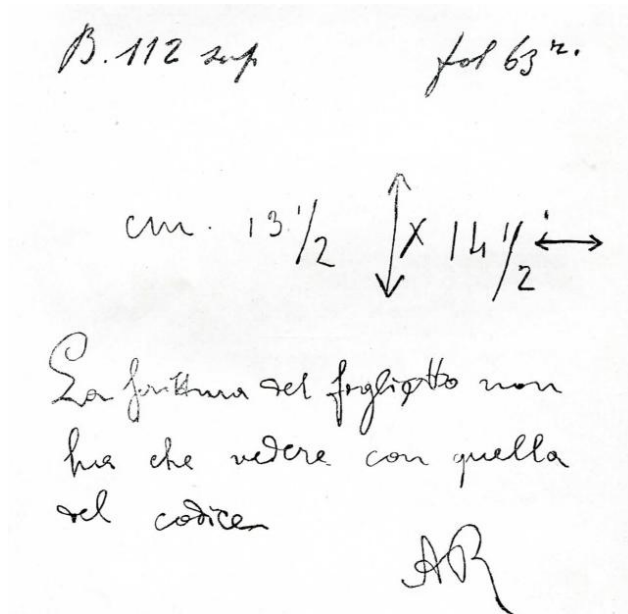

Foto 1: Shënimin i Achille Ratti-t për dorëshkrimin (Burimi: Borgia 1930 11)

- Vetë dorëshkrimi përbëhet prej dy tekstesh, që ndajnë me njëri-tjetrin nga një faqe të kësaj flete. Sipas lidhjes së bërë në kodik faja recto (fol 63^r) përmban Troparin e Pashkëve apo të Ngjalljes së Krishtit që këndohet të Dielën e Madhe si pikë kulmore e Javës së Pashkëve në të gjitha traditat e konfesionëve kristiane. Teksti është shkruar në variantet shqip (rr. 3-4) dhe greqisht (rr. 2, 5) së bashku me titullin greqisht: (rr. 1) <X(ριστό)ς ἀνέσται ἀρβανειτικόν> “Krishti u ngjall në shqip”, të cilave u janë paravendosur në faqe sipër notat muzikore të troparit, ndërsa në

fund është shtuar nga një dorë e dytë – pas gjase më vonë – shënimi greqisht: <λόπον> σηλαβές Γ'> “mungojnë tre rrokje (3)”. (sh. § 4.2/A fol 63^r)

Në verso (fol 63^v) lexojmë tekstin shqip të një perikopeje të Ungjillit sipas Mateut (Mt. 27 62-66) si pjesë e leximeve/këndimeve të parashikuara në ceremonitë liturgjike në Javën e Madhe (të Pashkës). Tekstit shqip të perikopesë (rr. 4-14) i prin kumti hyrës greqisht (rr. 1-2) e pjesërisht me gjegjësin shqip (rr. 2-3) që bën fjalë për (perikopenë) e Ungjillit të së Premtes së Madhe, përkatësisht të Ungjillit të Shën Mateut. Teksti mbyllet me urimin shqip në formë falenderimi që shprehin këso rastesh në unison besimtarët ortodoksë pasi të ketë mbaruar leximin e perikopesë peshkopi ose prifti. (sh. § 6.2, 63^v rr. 14).

Meqë përmbajtjes së teksteve do t'u përkushtohemi në detaj në rubrikat e mëposhtme, mjafton të vërejmë paraprakisht që në studimet e deristotme atyre u janë ndërndërruar vendet me njëritjetrin, sa i takon pozicionit të tyre në recto dhe verso të fol 63 në dorëshkrimin e lidhur. Këtë shmangie e vuri re së pari Ashta (1996 72), duke pikasur me të drejtë burimin zanafillës që nxiti pas gjase këtë parregullsi në përshkrimin e parë fizik që i bëhet dorëshkrimit prej bibliotekarëve Martini e Bassi (1906 nr. 133). Ata regjistrojnë e përshkruajnë së pari perikopenë e Ungjillit (në faqen verso), duke vijuar më pas me Troparin e Pashkëve (në faqen recto). Kjo ngatërresë e pabukur në radhën e regjistrimit ka ndikuar më pas sipas parimit domino që dorëshkrimi të pagëzohet e të njihet gjithkund si i tillë në letërsinë shkencore albanologjike me emrin e paplotë si “Perikope e Ungjillit (shqip)”, khs.: Nilo Borgia “Pericopea evangelica in lingua albanese del sec. XIV...” Grottaferrata 1930 etj. Në punimin tonë parapëlqejmë ta citojmë këtë dorëshkrim siç kemi vepruar edhe në titull, duke iu referuar gjithashtu të dyja teksteve sipas atij pozicioni që ka pasur mirëfilli e ka sot e gjithë ditën dorëshkrimi ynë në kodik.

3. Historiku i studimit të dorëshkrimit

Rimarrim në hyrje të kësaj rubrike emrin e cituar në krye të rubrikës më lart (§ 2), pra citojmë rishtas emrin e Gianni Belluscio-s dhe punimin e tij (2012 55vv.) që përcjell me akribinë e vet të zakonshme pikat kulmore në historikun e studimit të dorëshkrimit, duke u përqendruar gjithsesi vetëm në riprodhimet diplomatike dhe transliterimet e Perikopesë së Ungjillit sipas Mateut (Mt 27 62-66: fol 63^v – numërimi ynë, B.D.) e duke u shtuar atyre një version të ri të

vetin (f. 82), pasi kish hedhur në letër kalk fotokopjen anastatike të kësaj faqeje (f. 80). Një lexim orientues model ofron në këtë drejtim edhe studimi i mëparshëm i filologut të letrave shqip, Kolë Ashtës (1996² 69vv.), i cili nuk lë assesi pas dore as tekstin e Troparit të Pashkëve (fol 63^r – numërimi ynë, B.D.) Pa dashur të përsërisim këtu prurjet e njërit apo tjetrit studiues, përmbledhim edhe në këtë rubrikë me stil telegrafik, sa vijon:

- Historiku i studimit kulturor-filologjik dhe i analizave tekstuale-gjuhësore të këtij dorëshkrimi fillon të njëjtin vit me regjistrimin e tij bibliografik (Martini & Bassi 1906). Prashtu është viti 1906 që daton riprodhimin e parë diplomatik të dorëshkrimit e që ka për autor Spiridhon Lambros (1906 481v.)
- Në vitet 30-të të shek. XX përjetojmë një garë intensive përtej e këtij Adriatikut, që u nxit pas gjase prej studimit solid të Borgia-s (1930), i cili botoi edhe fotokopjet anastatike të këtij dorëshkrimi e për rrjedhojë e bëri atë pronë të debatit intelektual-albanologjik. Ndër emrat e studiuesve që pjesëmorën në këtë debat përgjatë këtij shekulli me riprodhimet, transliterimet dhe tejshkrimet vetjake përmendim, ndër të tjerë: Justin Rrota (1930 etj.), Evloghios L. Kurilas (1931), Francesco Ribezzo (1932), Ndre Mjeda (1933), Selman Riza (1952 23-31), Giuseppe Schirò Jr. (1959 70); Namik Re(s)suli (1978 47-48); Giuseppe Ferrari (1978), duke mbyllur radhën këtu me Kolë Ashtën (1996² 71vv.) dhe studimin e Gianni Belluscio-s në këtë shekull të ri.

Vargu i studiuesve që kanë rrokur këtë dorëshkrim në studime të një natyre më të përgjithshme, sikurse në antologjitë dhe krestomacitë e letërsisë dhe të kulturës së shkrimit shqip, mbetet gjithnjë i hapur, andaj le të mjaftohemi të përmendim me këtë rast ndër botimet e kohës emrat e Robert Elsie-s (1997²) dhe të Rexhep Ismajlit (2000 63vv) që kumtojnë informacion orientues për dorëshkrimin në fjalë.

- Puna filologjike me tekstet e dorëshkrimit sikurse analizat tekstologjike-gjuhësore përcjellin sigurisht vetëm dy fusha të diskursit shkencor-intelektual. Në studimet e cituara më sipër, sikurse në po aq syresh që për arsye vendi dhe mundësish praktike nuk kemi mundur t'i citojmë në prurjet e tyre origjinale tematizohen qoftë edhe kalimthi do probleme të mprehta, me të cilat përballen sot e gjithë ditën shkenca filologjike e gjuhësia historike e shqipes, sikurse edhe ato të paleografisë, të teologjisë dhe të historisë kishtare shqiptare brenda dhe jashtë trevave kompakte shqipfolëse në Ballkan, parë këto në larminë dhe

dinamikën e zhvillimit kohor-hapësinor si areal i përbashkët kulturor-fetar.

Asgjëmangut duam t'i mësojmë me këtë rast mungesës së koordinimit të punës ndërdispline e sidomos vështirësive në zhvillimin e metodave efikase me aparatën shkencor përkatës sa i përket zbërthimit të atij qerthulli vicioz që përfaqëson zakonisht një dorëshkrim anonim të hershëm, i cili gjëllin si trup i huaj në një kodik ase dosje arkivi jashtë hapësirës shqipfolëse.² Prashtu nuk kemi përse bëjmë aspak çudi që për dorëshkrimin në fjalë ende nuk kemi përputhje mendimesh e rezultatesh lidhur me kronologjinë dhe trevën që përfaqëson ky dorëshkrim në peisazhin dialektor të shqipes, përkatësisht vendit të tij në kulturën e shkrimit shqip në kohë e hapësirë sikurse edhe në historinë kishtarë të arealit kulturor-fetar shqiptar.

Janë pikërisht dorëshkrimi si i tillë, sikurse vetë qerthulli i tij problemor, dy konstante në paletën e debatit filologjik-intelektual që ai bashkëbart prej më shumë se një shekulli duke i uruar gjithëherë mirëseardhjen çdo studiuesi filolog sado të vonuar, bash sipas maksimumit të njohur që “filologjia ka lindur falë gabimeve të të tjerëve dhe do të vijojë të gjëllijë falë gabimeve tona.” (Demiraj 2012 6)

4. Riprodhimet e tekstit burimor

Përshkrimi i sfondit historik e social-kulturor, në të cilin dhe për të cilin është destinuar teksti si edhe shëmtimi i qerthullit problemor lidhur me vendin e hartimit, datimin dhe autorësinë e tij, mbulojnë vetëm një pjesë të qëllimit të studimit tonë. Shqyrtimi filologjik i tekstit dhe botimi i tij kritik, të cilit do t'i përkushtohemi në rubrikat në vijim, përbëjnë dy hallka të tjera të këtij qerthulli. Përmbushja e tyre parakupton, ndër të tjera, parashtrimin dhe zgjidhjen e një numri çështjesh që kanë të bëjnë me kodin alfabetik, dmth. njohjen e rregullave të leximit dhe ato ortografike, të zbatuara në tekst. Paraqitja paraprake dhe rezultate e hulumtimit të këtyre çështjeve shpresojmë që të lehtësojë leximin dhe njohjen e tij prej një rrethi më të gjerë specialistësh dhe të interesuarish çfarëdo. Prashtu, më poshtë lexuesi mund të përcjellë paraprakisht tentativat tona për riprodhimin e përpiktë të dorëshkrimit si faksimile (IIa) dhe si rindërtim diplomatik (IIb), të cilat pasohen prej vërejtjeve përkatëse për çështje të ndryshme

² Të njëjtën problematikë përcjell dorëshkrimi shqip në fondin e dorëshkrimeve të Manastirit të Shën Trinisë në Ishullin Chalki (Deti Marmara/Turqi), i zbuluar në vitin 2018. (Binggeli 2019 288; Çunga & Demiraj 2019 – në shtyp)

të karakterit grafik. Gjithsesi për çdo gjetje dhe interpretim lexuesi mund të pjesëmarrë në mënyrë aktive në diskutim, duke bërë përjasje të rastit me botimin anastatik të dorëshkrimit burimor si foto e digjitalizuar (I), e cila u prin të dyja riprodhimeve:

4.1. Foto e digjitalizuar e tekstit burimor

fol 63^r

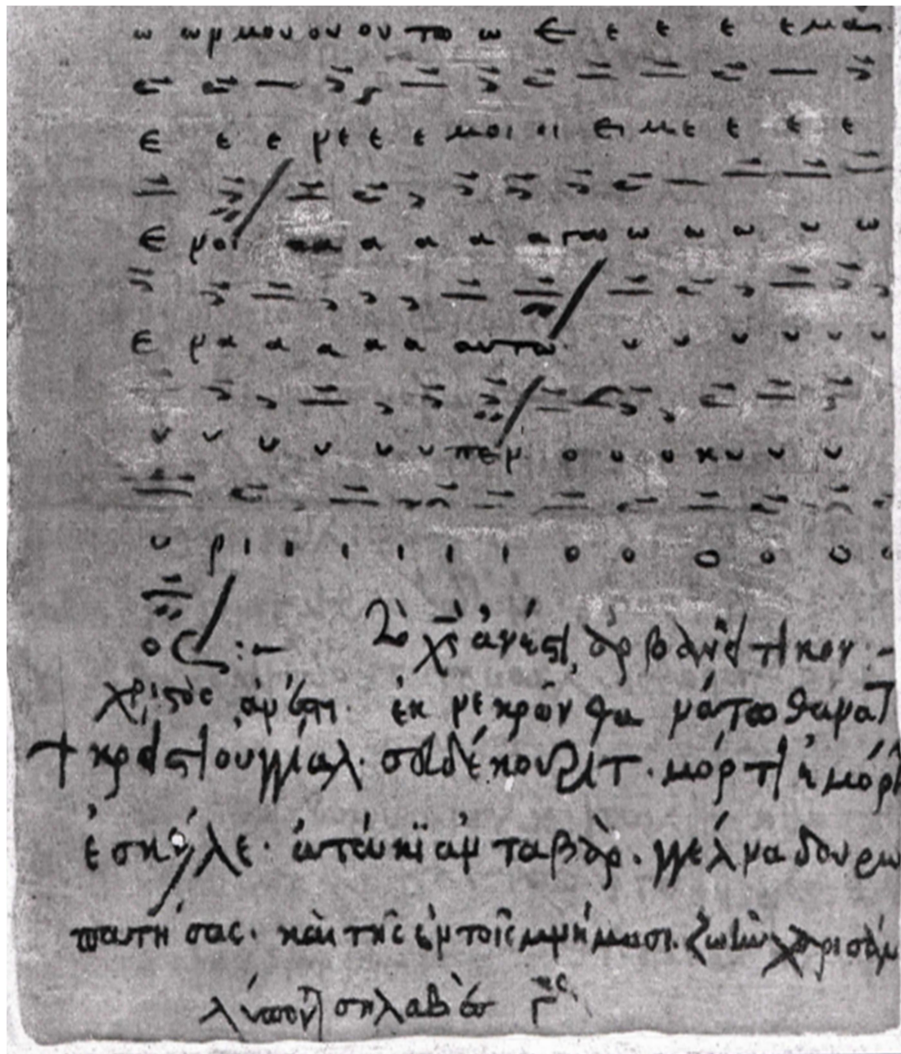

Foto 2: Fol. 63^r e dsh. Burimi: Borgia 1930 30 (imazh i konvertuar dhe i përpunuar prej nesh në programin GIMP)

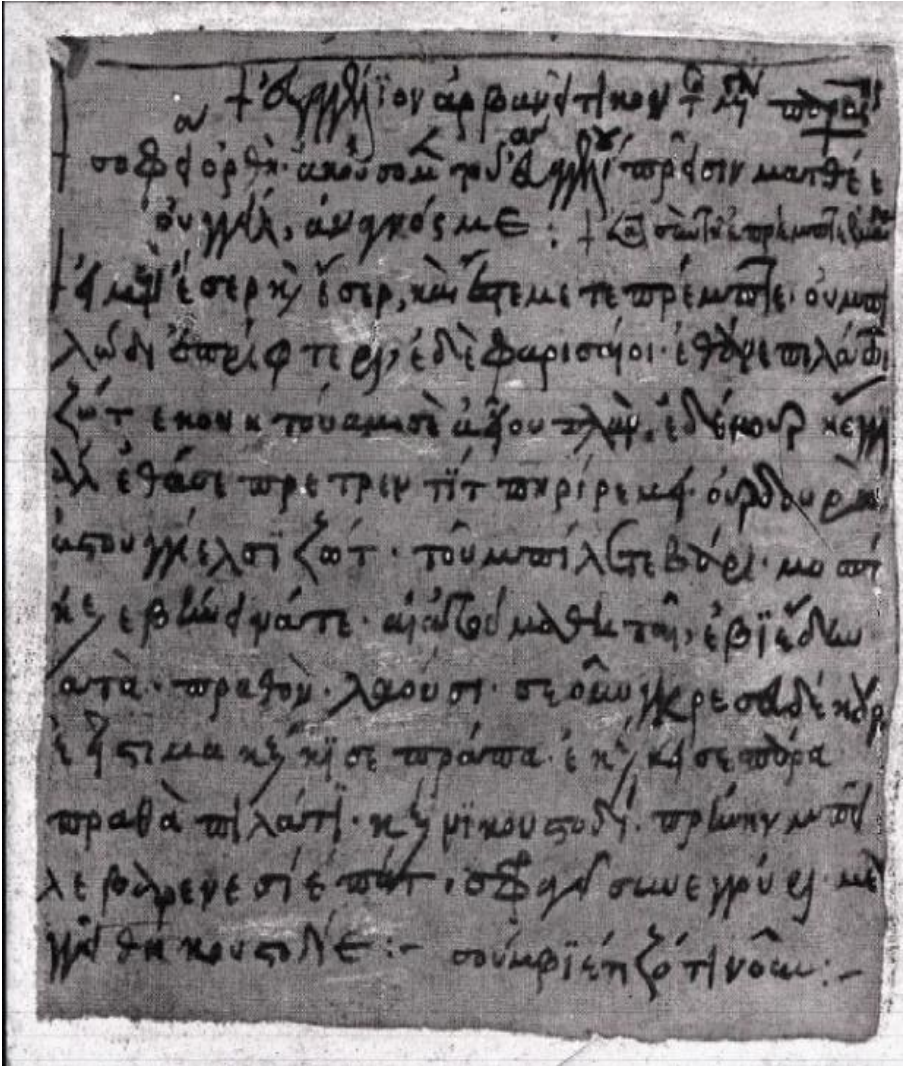
fol 63^v

Foto 3: Fol. 63^v e dsh. Burimi: Borgia 1930 30 (imazh i konvertuar dhe i përpunuar prej nesh në programin GIMP)

4.2. Riprodhimet e tekstit

Vërejtje redaksionale: Në punën për riprodhimin e tekstit burimor i jemi shmangur riprodhimin të tij të përpiktë digjital si faksimile, meqë nuk kishim dhe kemi në dispozicion fonte shkrimi elektronik që do të përcillnin në raportin 1 : 1 të gjitha shkurtesat, ligaturat deri edhe do variante grafesh (= shkronjash) njëfunksionale që shfaqen dendur në tekst. Këto pengesa të

natyrës teknike vështirë se do të mund t'i kishim zgjidhur qoftë edhe përkohësisht duke qëmtuar karaktere të përafërta grafike e pa rrezikuar të shfytyronin kështu të gjithë dorëshkrimin. Andaj në punën për riprodhimin e mirëfilltë të tekstit jemi përqendruar si hap i parë (IIa) në zbërthimin dhe unifikimin e të gjitha shkurtesave (= abreviaturave), ligaturave dhe varianteve grafike në të duke mundësuar kështu edhe hapin e dytë në riprodhimin e tekstit si rindërtim diplomatik (IIb), ku janë mbajtur parasysh bashkimi ose ndarja e sekuencave grafike në struktura të mëvetësishme duke ua përshtatur si të tilla normës së sotme drejtshkrimore dhe leksiko-gramatikore në gjuhën shqipe. Pjesë e aparatit filologjik të përdorur gjatë riprodhimit të tekstit janë gjithashtu:

(xxx) : Plotësim në kllapa rrumbullake i shkurtesave në tekst
(IIA)

xxx : Nënvizim i ligaturave të zbërthyera gjatë riprodhimit të tekstit (IIa)³

\xxx/ : Përdorim i vizave të pjerrëta dyshe në raste mbivendosjeje shkronjash në sekuenca të ndryshme grafike. (IIA)

[x/x] : Shkronjë e depenuar dhe e përmirësuar prej vetë autorit në dorëshkrim. (IIA)

° : Bjerrje ose pasiguri ndaj plotësisë së sekuencave grafike në fund të rrjeshtit. (IIA/B)

[-] : Vizë ndarëse e fjalës në fund të rrjeshtit. (IIB)

³ Zbërthimi grafik i ligaturave në riprodhimin e tekstit si faksimile u kushtëzua qoftë prej inventarit të pazakonshëm dhe dendurisë së tyre të lartë në tekst, ashtu edhe prej mungesës së fonteve përkatëse në përpunimin digjital të tekstit. Lexuesi mund të fitojë një ide të parë për këtë shumëllojshmëri dhe denduri me nëvizimet e bëra në këtë variant riprodhimi të tekstit (IIA) duke bërë më pas përqasjet përkatëse me riprodhimin anastatik të dy faqeve të tekstit. Për identifikimin dhe zbërthimin grafik të ligaturave mund të konsultohen edhe manualë të bizantinistikës e të paleografisë greke, sikurse faqe të ndryshme interneti me tabela të shkrimit variacional në dorëshkrimet greqisht gjatë mesjetës, si p.sh.:

<<http://www.obib.de/Schriften/AlteSchriften/Griechen/Mittelalter.html>> etj.

A. Riprodhimi i tekstit si faksimile

(me zgjidhje abreviaturash, ligaturash dhe unifikim variantesh grafike)

fol 63^r

- 1 Τὸ Χ(ριστὸς) ἀνέσ(τι) ἀρβανεῖτικον : ~
- 2 Χριστὸς ἀνέσ(τι) · ἐκ νε κρῶν θα νάτω θάνατ°
- 3 + κρείσ(τι)οῦγγί(α)λ · σευδέκουριτ · μόρτι ἐ μόρτ°
- 4 ἐ σκέ(λε) · ἀτά κῖ ἀν ταβάρ · γγέλ να δουρῶ°
- 5 πατή σας · καὶ τῆς ἐν τοῖς μνήμασι · ζῶν χαρισάμ°
- 6 λύπονι σηλαβῆς Γ'

fol 63^v

- 1 + εὐαγγέλιον ἀρβανεῖτικον τ\(\η\)/ς/ μ(ε)γ\(\ά\)(λ(ης)/ παρασ(κευ)ῆς/
- 2 + σοφει ὀρθῆ · ἀκούσομεν τοῦ \α(γίο)υ/ εὐαγγελί\ου/ πρεῖσιν ματθέ
ε
- 3 οὐ γγεί(λ) , ἀναγνόσμε : + E(ὺ)α(γγε)λ συντῆ ἐ πρέμπτε ἐμα\δε/
- 4 + εἰ μὲν ἔ σερ καὶ ἔ σερ , καὶ ἔστεμε τε πρέμπτε · οὐμπι
- 5 λῶδι ἐπρίφτερι , ἐδὲ φαρισαῖοι · ἐθάνε πιλάτω ,
- 6 Ζώτ ἐ κου η τούαμσὲ ἀεῖου πλάν · ἐδέκουρ ἤσγγῖ
- 7 ἄλ ἐθάσε πρε τρεν τίτ πηρίρεμει · οὐρδουρῶ ·
- 8 ἀστουγγίελσῖ Ζώτ · τοῦ μπίλετε βάρι · μο σπῖ
- 9 κε\ εβ\ύνει νάτε · αἰ αὐτοῦ μαθηταῖ , ἐβῖἔδυν ·
- 10 ατά · πραθὸν · λαούσι · σε οῦν γ[γ/κ]ρε σέυδέκουρ°
- 11 ἐ εἰ σ(τι)μα κέ\ κῖ σε πράπα · ἐ κέ\ κει σε πάρα ·
- 12 πραθὰ πιλάτῖ · κέ\ νῖκουστοδί · πρύνην μεῖ
- 13 λε βαρενε σί ε πάτ , σφραγεῖ συνε γγου ρι · μέτ°
- 14 γγεί θη κουστοδίε : ~ σοῦμβῖ ἐτι ζότι νοῦν : ~

B. Riprodhimi diplomatik i tekstit

fol 63^r

- 1 Τὸ Χριστὸς ἀνέσ(τι) ἀρβανεῖτικον :~
- 2 Χριστὸς ἀνέσ(τι) · ἐκ νεκρῶν θανάτω θάνατ°
- 3 + κρείσ(τι) οὐ γγί(α)λ · σε υδέκουριτ · μόρτι ἐ μόρτ°
- 4 ἐ σκέ(λε) · ἀτά κῖ ἀν τα βάρ · γγέλνα δουρῶ°
- 5 πατήσας · καὶ τῆς ἐν τοῖς μνήμασι · ζῶν χαρισάμ°

6 λύπον σηλαβές Γ'

fol 63^v

- 1 + *εὐαγγέλιον ἀρβανεϊτικον τῆς μεγάλης παρασκευῆς*
 2 + *σοφει ὀρθῆ · ἀκούσομεν τοῦ αγίου εὐαγγελίου πρε ἰ σιν ματθέε*
 3 οὐγγεῖλ , ἀναγνόμε : + *Εὐαγγελ σὺντῆ ἐ πρέμπε ἐ μαδε*
 4 + *εἰ μὲ νῆσερ καὶ ἔσερ , καὶ ἔστε με τε πρέμπε · οὐ μπι[-]*
 5 *λώδι ἐ πρίφτερι , ἐδὲ φαρισαῖοι · ἐ θανε πιλάτω ,*
 6 *Ζώτ ἐ κουητούαμ σὲ ἀεὶ ου πλὰν · ἐδέ κουρ ἦσ γγί[-]*
 7 *άλ ἐ θά σε πρε τρε ντίτ πηρίρεμει · οὐρδουρώ ·*
 8 *ἀστου γγίελσί Ζώτ · τοῦ μπίλετε βάρι · μοσ πί[-]*
 9 *κε, ε βύνει νάτε · αἰ αὐτοῦ μαθηταῖ , ἐ βιῆδυν ·*
 10 *ατὰ · πρα θὸν · λαούσι · σε οὔ νγκρε σὲ υδέκουρ^ο*
 11 *ἐ εἶστι μα κέ/κῖ σε πράπα · ἐ κέ/κει σε πάρα ·*
 12 *πρα θὰ πιλάτῃ · κέ/νῖ κουστοδί · πρύνη νμπεῖ[-]*
 13 *λε βαρενε σί ε πάτ , σφραγεῖσυνε γγουρι · μέ τ^ο*
 14 *γγεῖθη κουστοδίε : ~ σούμ βιῆτι ζότι νοῦν : ~⁴*

5. Kodi alfabetik dhe rregullat e leximit të teksteve shqip

Një vëzhgim sado i përciptë i gjithë teksteve shqip (DBA) lejon të vijmë në përfundimin se sistemi grafik i përdorur në to përcjell mirëfilli atë traditë dhe variacion në kulturën e hershme të shkrimit shqip me alfabet grek që mbizotëron në botimet dhe dorëshkrimet poliglote të kohës me destinacion Arealin Kulturor ortodoks të Jugut, ndër to: PEJ (Pericope evangelica, Joh 11: shek. XVII-XVIII ?), GRA (Gravura e Ardenicës: Terpo 1731), PRK (Kavalioti 1770), KOB (Kodiku Beratas: shek. XVIII), DAM (Mjeshtër Danieli 1797-1802). Prashtu këtë traditë të mirë e përcjell përdorimi i inventarit të

⁴ Aparati filologjik: [fol 63r] 2 *νε κρῶν θα νάτω*] ἐκ νεκρῶν θανάτω; 3 *κρείστουγγίαιλ · σευδέκουριτ*] κρείστι οὐ γγίαιλ · σε υδέκουριτ; 4 *ταβάρ · γγέλ να*] τα βάρ · γγέλνα; 5 *πατή σας*] πατήσας; 6 *λύπον*] λύπον λύπον]; [fol 63^v] 2 *πρεῖσιν ματθέ ε*] πρε ἰ σιν ματθέε; 3 *οὐ γγεῖλ*] οὐγγεῖλ; *ἐμαλδε/*] ἐ μαδε, 4 *μὲν ἔσερ καὶ ἔσερ*] μὲ νῆσερ *καὶ ἔσερ*; *ἔστεμε ἔστε με*; οὐμπι] οὐ μπι[-]; 5 *ἐπρίφτερι*] ἐ πρίφτερι; *ἐθάνε*] ἐ θανε; 6 *κου η τούαμσὲ ἀεῖου*] κουητούαμ σὲ ἀεὶ ου; *ἐδέκουρ ἦσγγί*] ἐδέ κουρ ἦσ γγί[-]; 7 *ἐθάσε*] ἐ θά σε; 8 *ἀστουγγίελσί*] ἀστου γγίελσί; *μο σπι*] μοσ πί[-]; 9 *εβύνει*] ε βύνει; *ἐβιῆδυν*] ἐ βιῆδυν; 10 *πραθὸν*] πρα θὸν; *οῦν γκρε σέυδέκουρι^ο*] οὔ νγκρε σὲ υδέκουρι^ο; 11 *εἰ στιμα κέ/ κῖ*] εἶστι μα κέ/κῖ; *κέ/ κει*] κέ/κει; 12 *πραθὰ*] πρα θὰ; *κέ/ νῖκουστοδί*] κέ/νῖ κουστοδί; 13 *γγου ρι* · μέτ] γγουρι · μέ τ^ο; 14 *σοῦμβῆ ἐτι*] σοῦμ βιῆτι

shkronjave greke, sikurse edhe njohja dhe zbatimi i rregullave fonotaktike të leximit në shkrimet greqisht. Përndryshe, variacioni në kod rezulton të ketë të bëjë më fort me risitë, përkatësisht përzgjedhjet praktike individuale që parapëlqen njëri apo tjetri autor lidhur me pasqyrimin grafik të tingujve me vlerë funksionale kuptimdashëse të shqipes dhe rregullave fonotaktike që nuk kanë gjegjëse në greqishten e folur e të shkruar. Asgjëmangut, siç e dëshmon edhe vetë teksti, këtë rrethanë e ka përjetuar e përballur edhe autori anonim i dorëshkrimit në shqyrtim. Andaj le të ndalemi paraprakisht në pasqyrën e kodit alfabetik dhe të aparatit ortografik të zbatuar në tekst, bash ashtu siç kemi mundur ta qëmtojmë dhe klasifikojmë gjatë punës për digjitalizimin e dorëshkrimit.

Tabela e mëposhtme përcjell në mënyrë pak a shumë të sistematizuar fondin e grafemave me kombinimet e tyre në kod (kol. III: DBA = Χριστός ἀνέστι + Mt 27 62-66) së bashku me vlerat tingullore (kol. I: IPA = *International Phonetic Alphabet*) dhe shembujt përkatës në dorëshkrim (kol. IV). Për një orientim më të mirë në lexim vlen sigurisht edhe përqasja me listën e grafemave gjegjëse në alfabetin e Manastirit (kol. II: MAN = *Alfabeti i shqipes së sotme*), si vijon:

Tabela (1): Kodi alfabetik i dorëshkrimit anonim

API	MAN	DBA	Shembuj
[a]	a	A	ἀτά [a.'ta], ἀναγνόμε [a.na.'gnos.mə], πάρα ['pa.ra]
[b]	b	*μπ (μ)π	(mungon) οὐ μπι λώδι [mbə.'lo.ðə], τοῦ μπεῖ λετε ['mbi.ʎe.tə]
[ts]	c	?	(mungon)
[tʃ]	ç	?	(mungon)
[d]	d	ντ	τρε ντίτ [tre dit]
[ð]	dh	Δ	να δουρώ° [na ðu.'ro], ἐδέ [e'ðe], ἐ μαδε [e'ma.ðe]
([ks])		(*ξ)	(mungon)
[e]	e	ε αι	ε [e], ἐδέ [e'ðe], τε πρέμπε [tə 'prem.te], εἰ [e ^j /e:] φαρισαιοί [fa.ri.'sei], αἰ [e], μαθηταῖ [ma.θi.'te]
[ə]	ë	ε ι	θανε ['θa.nə], ἔστε ['ɛf.tə], βαρενε ['va.rə.nə] εἶστι ['iʃ.tə], οὐ μπι λώδι [u mbə.'lo.ðə], βιέτι ['vie.tə]

		ĩ ει η υ α	γγιέλσι Ζώτ [ʒi.eɫ.sə zot], κῖ ἄν [cə jan] κέ/κῖ [ˈke.cə] πηρίρεμει [pə.'ri.re.mə], βύνει [ˈvi.nə], πί κε/ [ˈpi.cei] πηρίρεμει [pə.'ri.re.mə], γγεῖθῃ [ʒi.θə] ἐ βιῖδυν [e 'vie.ðən], σφραγεῖσυνε [sfra.'ʒi.sənə] κῖ ἄν τα βάρ [qə jan (n)də var], μα [mə], ἀτά [a.'tə]
[f]	f	Φ	σοφει [so.'fi], ἐ πρίφτερι [e prif.tə.'ri]
[g]	g	Γ γγ-A *(v)γκ	ἀναγνόσμε [a.na.'gnos.mə]. γγουρι [ˈgu.rə] οὔ νγκρε [u ngre]
[ʒ]	gʒ	γγ-E (γ)γ-E	γγέλνα [ˈʒeɫ.nə], ἦσ γγιῖάλ [iʃ ʒiɑɫ], γγιέλσι [ʒi.eɫ.sə] γγιάλ [ɲʒiɑɫ], οὔγγείλ [un.ʒiɫ], Εὐαγγελ [e.van.'ʒeɫ]
[h]	h	*χ	(mungon)
[i]	i	ι/ῖ υ η ει	πιλάτι [pi.'la.ti], σί [si], ζότι [ˈzo.ti], Ἷ σιν [i ʃin] σὺντῆ [ˈʃin.tə], ἐ βιῖδυν [e 'vie.ðən] ἦσ [iʃ], μαθηταῖ [ma.θi.'te] κρείστι [kriʃ.'ti], εἶστι [iʃ.tə], γγεῖθῃ [ʒiθə]
[j/ɪ]	j	(ι/ῖ) (οι) (η)	ἀτά κῖ ἄν [a.'ta qə jan], ἐ βιῖδυν [e 'vie.ðən] φαρισαῖοι [fa.ri.'seɪ] ἐ κουητούαμ [e kuɪ.'tu.am]
[k]	k	κ	κουρ [kur], κέ/νῖ κουστοδί [ˈkei.ni kus.to.'ði]
[l/ɫ]	l	λ	ἐ σκέλε [e ˈʃkei.le], οὔ μπιλώδι [u mbə.'lo.ðə]
[ɫ]	ll	λ	γγέλνα [ˈʒeɫ.nə], λαούσι [ɫa'u.si], οὔγγείλ [un.ʒiɫ]
[m]	m	μ	ἐ πρέμπτε ἐ μαδε [e ˈpremp.te e maðe], μέ [me]
[n]	n	ν	ζότι νοῦν [ˈzo.ti nun], γγιέλνα [ˈʒeɫ.nə]
[ɲ]	ɲj	?	(mungon)
[o]	o	ο ω	μοσ [mos], θὸν [θon], ζότι [ˈzo.ti] οὔ μπιλώδι [[u mbə.'lo.ðə], πιλάτω [pi.la.'to]
[p]	p	π	πράπα [ˈpra.pa], πάρα [ˈpa.ra], ε πάτ [e pat]
[c]	q	κ-E	μοσ πί κε/ [mos 'pi.kei], μα κέ/κῖ σε [mə kecə se]

[r]	r	ρ	μόρτ ^ο ['mor.tə], πηρίρεμει [pə.'ri.re.mə], βάρ [var]
[r/R]	rr	?	?
[s]	s	σ	σοφει ['so.fi], σέ [se], σί [si], κουστοδιε [ku.sto.'ði.e]
[ʃ]	sh	σ	εἴστι ['i:ftə], σούμ [sum] ἐ σκέλε [e 'kɛi.le]
[t]	t	τ	ἀτά [a.'ta], Ζώτ [zot], τρε ντίτ [tre dit]
[θ]	th	θ	θά [θa], μαθηταῖ [ma.θi.'te], γγεῖθη [ʝiθə]
[u]	u	ου	ἄστου [af.'tu], οὐρδουρῶ [ur.ðu.'ro], τ ^ο [tə]
[v]	v	β (ε-)υ	βαρενε ['va.rə.nə], βύνει ['vi.nə], βιῆδον ['vie.ðon] σέ υδέκουριτ [sə 'vðe.ku.rit]
[dz]	x	?	(mungon)
[dʒ]	xh	?	(mungon)
[y]	y	?	?
[z]	z	ζ	ζότι ['zo.ti], Ζώτ [zot]
[ʒ]	zh	?	(mungon)

5.1 Vëzhgime paraprake të gjetjeve grafike

Tabela e mësipërme nuk mëton assesi një ezaurim të plotë sidomos sa i përket bashkëlidhjes së grafeve dhe/ose grafemave në varg, çka mund të ndikojë në një rast a një tjetër negativisht në rregullat e leximit të rrjedhshëm të tekstit. Megjithatë shpresojmë t'i kemi mundësuar lexuesit të njohë nga afër dhe në mënyrë të sistematizuar inventarin kryesor të grafemave së bashku me tiparet e tyre nyjetimore e funksionale që na shfaqen në tekst. Gjithashtu tabela rrok në vetvete edhe atë variacion grafik brenda kodit alfabetik që përcjell si i tillë dorëshkrimi shqip qoftë në vetvete ashtu edhe në përqasje me traditën e vyer të shkrimit shqip me alfabet grek në Arealin Kulturor të Jugut (ortodoks). Prashtu vëmë oroe ndër të tjera, që:

- Fondi i shkronjave dhe i varianteve grafike të përdorura si të tilla në tërë tekstin, bazohet fund e krye në alfabetin greqishtes duke dëshmuar plot 21 shkronja prej inventarit me gjithë-gjithë 24 syresh, khs.: < α β γ δ ε ζ η θ ι κ λ μ ν ο π ρ σ τ υ φ ω >. Përdorimi i tyre në tekstin shqip kushtëzohet në përgjithësi me shqiptimin, përkatësisht rregullat e leximit të tyre në greqishte, khs. ndër të

tjera zanoret: $\langle \varepsilon \alpha \rangle = [e] = /e/$, $\langle \eta \iota \ddot{u} \upsilon \varepsilon \iota \rangle = [i] = /i/$ apo $\langle \omicron \omega \rangle = [o] = /o/$ etj.⁵

- b. Shmangie ndaj kësaj rregullsie vërehen sidomos në pasqyrimin grafik të atyre tingujve me vlerë funksionale (= fonema), që janë të huaj në sistemin fonetik të greqishtes kishtare dhe të asaj të kohës. Prashtu paraqitja grafike e zanores qendrore $[\alpha] = /ë/$ sidomos në rrokje të patheksuar, ku ndërndërrojnë vendet me njëra-tjetrën thuajse të gjitha shkronjat zanore (përpos $\langle \omicron \omega \rangle$) e ndoshta edhe dyshkronjëshi $\langle \varepsilon \iota \rangle$, rezulton të ketë qenë thembra e Akilit për autorin tonë. Përndryshe në rrokje të theksuar autori e përcjell këtë zanore (vetëm) me grafemën që përkon me zanoren e mesme të përparme $\langle \varepsilon \rangle$ (sh. tabelën). Përballemi kështu me rrethana të ngjashme lidhur me shkrimin e kësaj zanoreje (kryesisht të patheksuar te një numër shkrimtarësh të hershëm të Veriut (Demiraj 2008 51; 2019b 36, 41)

Rrethana të ngjashme diktohen edhe në inventarin e fonemave bashkëtingëllore, që janë të huaja në greqishte, si p.sh.: shq. $/q/ = [c] = \langle \kappa \text{-E} \rangle$ (krahas $/k/ = [k]$) e sidomos $/sh/ = [ʃ] = \langle \sigma \rangle$ (njëlloj si $/s/ = [s]$), $/l/ = [ɫ] = \langle \lambda \rangle$ (sikurse $/l/ = [l/\lambda]$). Ndërkohë autori mëngon të përcjellë probleme shtesë në leximin e rrjedhshëm me do rregulla ambigue leximi që feksin në vetë greqishten, si p.sh.: $\langle \nu \tau \rangle = [d] = /d/$ (krahas $[nd] = /nd/$), $\langle \mu \pi \rangle = [mb] = /mb/$ krahas $/mp/ = [mp]$ (përpos $*/b/$ – e padëshmuar), sikurse në shumësinë e rasteve $\langle \gamma \gamma \text{-E} \rangle$ dhe $\langle \gamma \gamma \text{-A} \rangle$ për $/gj/ = [j]$ krahas $/ngj/ = [nj]$ (krahas $\langle \gamma \gamma \text{-A} \rangle = /g/ = [g]$) etj. (sh. tab. 1).

Asgjëmangut është sidomos funksioni bi- deri polivalent i një numri grafemash të thjeshta e digrafesh në tekst që u anashkalon rregullave (orto)grafike të greqishtes së kohës, ajo rrethanë që e vështirëson më së shumi leximin e rrjedhshëm të tekstit dhe kushtëzon hetimin e mirëfilltë filologjik për çdo grafi përkatësisht njësi leksiko-gramatikore në veçanti prej një njohësi të thelluar të shqipes së vjetër.

- c. Një tjetër perspektivë studimi të tekstit përcjell çështja e mungesës ose e pranisë së zanores së përparme të lartë buzore $/y/ = [y]$ në tekst, e cila nuk është e pranishme në sistemin e zanoreve të greqishtes bizantine dhe të re, khs. gr. biz./e re $\langle \upsilon \rangle = [i]$ (\leftarrow gr. vj. (hel.) $\langle \upsilon \rangle = [i] \leftarrow [y]$) e për rrjedhojë pritet të përcillet me ndonjë grafemë të veçantë. Shfaqja e gjegjëses jobuzore $/i/ (= [i]) = \langle \varepsilon \iota \rangle$ dhe $\langle \iota \rangle$ në një rast të dyfishtë në tekst, khs.: (63^v 12-13)

⁵ Për përdorimin e ligaturave të shumta në tekst shih më lart shën. 3, 4.

<μπεῖλε> = *mbille* krahas (63^v 8) <τοῦ μπίλετε> = *t'u mbilletë* (për **mbylle*, *t'u mbylletë*), i bashkon në unison të gjithë studiuesit e derisotëm me fiksuar këtu një zonë dialektore të gjuhës së autorit, ku ishte përfutur ndërkohë e me kohë – burimisht nën ndikimin e greqishtes – çbuzorëzimi i zanores /y/ që depërtoi si e tillë në fushën fonetike të gjeqjesës jobuzore /i/, bash ashtu siç gjëllin sot e gjithë ditën në trevat më jugore të hapësirës kompakte shqipfolëse sikurse edhe në diasporën historike arvanitase të Greqisë dhe atë arbëreshe të Italisë. (shih § 7.1) Pa vënë në dyshim natyrën e zanores së rrënjës në të dyja fjalëformat në fjalë, mendojmë të mos i anashkalojmë patjetër opsionit që i relativizon deri diku përfundimet kausale të derisotme lidhur me përkatësinë dialektore të autorit. (sh. më poshtë § 6.2, fol 63^v rr. 6)

- d. Sa u përket rregullave ortografike të zbatuara në tekst, mund të përmbledhim thukët që, edhe pse teksti është relativisht i shkurtër dhe në dorëshkrim, përvoja që përcjell autori me shkrimin e fjalëve bashkë apo ndaras lë vërtet shumë për të dëshiruar. Prashtu teksti shërben njëkohësisht si mjet dëshmues edhe ndaj ndjesisë gjuhësore të autorit, në mos përvojës së tij modeste në kulturën e shkrimit shqip. Krahaso për këtë në riprodhimin si faksimile IIA: 63^r 3) σευδέκουριτ krahas (63^v 10) σέυδέκουρο; (63^v 7) τρεν τίτ (63^v 8-9); μο σπ|κε; (63^v 8) <οὖν γκρε> (63^v 10) etj.
- e. Një problem më vete përbën edhe mënyra se si e përcjellim ase duhet të përcjellim përdorimin e theksave në greqishte qoftë në tekstin shqip ashtu edhe në ato pak radhë sqaruese greqisht që i shton tekstit shqip autori ynë anonim. Në studimet e derisotme mbi këtë dorëshkrim, sikurse përgjithësisht për dorëshkrimet e hershme shqip(-greqisht) me alfabet grek, filologët e gjuhëtarët albanologë nuk ngurrojnë aspak të përdorin bodecin ndaj formimit intelektual të autorëve anonimë (PEJ, KOB etj.), i cili si gjithnjë lënka shumë për të dëshiruar. Ky mëtim fiton forcë argumenti pozitiv sidomos kur vjen në analizë vendosja kuturu e theksave të ndryshëm edhe në ato pak copëza greqisht e jo më edhe në tekstet shqip (sh. Demiraj 2019b 42). Në tekstin tonë p.sh. feks, ndër të tjera, sidomos përdorimi vend e pa vend i theksit të rëndë (= *gravis*) në çdo pozicion. Por, a janë këto “shtëmangie” vërtet një dëshmi e qartë e formimit intelektual gjysmak të autorëve anonimë shqipfolës ase -njohës? Pa dashur të zhbirilojmë më tej në leximet e ndryshme të theksave që

mundëson kaligrafia sa e pabukur aq edhe e vështirë e autorit tonë anonim, lejohemi të ulim gjakrat e të qetësojmë shpirtërat duke cituar këtu njërin ndër gjykimet me vlerë aksiomatike të Armin Hetzer-it (1986 21) si njohësi më i thelluar sot për sot i trashëgimisë së kulturës së hershme të shkrimit shqip me alfabet grek, sipas të cilit gjatë mesjetës së vonë dhe kohës së re nuk ishte kush në Ballkan që dinte të shkruante korrekt greqishten.

- f. Lidhur me duktusin e autorit, ripërmendim shkurt që ai përdor rëndom në dorëshkrim ligaturat dhe abreviaturat. Kjo rrethanë e vështirëson në fakt shumë leximin e tekstit në dorë të parë,⁶ sidomos për studiues albanologë me formim modest në fushën e kulturës ortodokse-orientale dhe të liturgjisë bizantine në përgjithësi. Nga ana tjetër kjo rrethanë dëshmon bindshëm që shkruesi anonim duket të ketë qenë i rrahur me vaj e me uthull në punë të letrave e të komunikimit me shkrim në greqisht.
- g. Sa i përket inventarit të shenjave të pikësimit që përdor autori në tekst, këto rrudhen kryesisht në pikën e vendosur shpesh në pozicion ndërmjetës < · > (άνω τελεία, gr. *semikolon*) midis fjalësh a togfjalëshash e që mund të ketë të bëjë pas gjase me taktin e ligjërimit dhe/ose të këndimit të tekstit kur shoqërohet me sfond muzikor (fol 63^r). Përndryshe ngjërojmë si të pranishme në dorëshkrim edhe presjen (6 herë) e dypikëshin (3 herë). Ky i fundit shoqërohet në dy raste prej vizës gjarpërushe horizontale <... :~>, e cila në shkrimet liturgjike të kohës përmbyll zakonisht një tekst, një krye ose një rubrikë (Demiraj 2019b 42).

5.2 Konsiderata të përgjithshme mbi kodin alfabetik

Siç rezulton edhe nga kjo dorë vërejtjesh të thukëta që rreshtuam më lart, kodi alfabetik i dorëshkrimit shqip dëshmon një prirje të theksuar drejt shkrimit fonetik funksional, i cili në kushtet e mungesës, përkatësisht të njohjes së një tradite të lëvruar mirë e rrit mjaft probabilitetin e variacionit gjuhësor individual, bash ashtu siç e përcjellim zakonisht gjatë leximit të përmendoreve gjuhësore në trashëgiminë e kulturës së hershme të shkrimit shqip (edhe) me alfabet grek në Arealin Kulturor të Jugut (Demiraj 2019a 176vv. dhe 2019b 39vv.).

Përkatësia e dorëshkrimit në fjalë në këtë trashëgimi sendërtohet si në njohjen dhe përdorimin e inventarit të shkronjave të alfabetit grek ashtu edhe në zbatimin në përgjithësi të rregullave fonotaktike të

⁶ Andaj nuk mungon as bodeci ndaj autorit anonim të dorëshkrimit, sh. ndër të tjerë Borgia 1930 37; Riza 1958 28vv.; Shuteriqi 1976 29v.

leximit të tekstit në rastet kur nuk kemi shmangie shqiptimi mes shqipes dhe greqishtes. Përkundrazi, në ato rase kur shqipja përcjell tiparet e saj të veçanta në sistemin e saj fonetik, vërejmë që autori të mos ketë ndërmarrë ndonjë risi apo zgjidhje fatlume, sa i përket qoftë përdorimit të ndonjë mjeti të ndryshëm grafik,⁷ qoftë rivlerësimi të ndonjë kombinimi grafesh⁸, duke i lënë kështu rrugë të lirë në lexim ndërgegjes së vet gjuhësore, në mos edhe asaj të lexuesit shqipfolës ase shqipnjohës.

Një përjasje sado e përciptë me nënsistemet grafike që dëshmojnë tekstet shqip me alfabet greqisht në Arealin Kulturor (ortodoks) të Jugut e josh studiuesin ta vendosë kodin alfabetik që përdor autori ynë në një pozicion kohor parësor, që vjen me thënë të mëhershëm, kundrejt atij të zbatuar në të ashtuquajturën Perikope e Ungjillit sipas Gjonit (Joh 11 -44: Çunga & Demiraj 2019(c)) e sidomos në kulturën e shkrimit shqip me alfabet grek përgjatë shek. XVIII, ku këto veçori paraqiten të sistematizuara falë përdorimit deri diku të rregullt të mjeteve grafike në kombinim ose jo me grafe e grafema jogleke,⁹ siç po i përcjellim pjesërisht në tabelën që vijon:

Tabela (2): Përjasje në kod me shkrime shqip me alfabet grek të shek. XVII-XVIII

MAN	DBA	PEJ	GRA	KOB	PRK
ë	<ι η ε α>	<ι η ε α>	<e>	<ε ι η ε α>	<α>
j	<η ι/ι>	<γι (V-)ι>	<(V-)ι>	<γ γ η ι/ι ι>	<γι γγι γ>
(n)g	<(γ)γ (v)γκ>	<γ>	<γ>	<γ>	<γ>
(n)gj	<(γ)γ-E γγι-A>	<κγ>	<γκ>	<γ γι γκ>	<γγ γγι κγ>
k	<κ>	<κ>	...	<κ>	<κ>
q	<κ-E>	<κ>	...	<κ κι κι>	<κ κι/ι>
s	<σ>	<σ>	<σ>	<σ>	<σ>
sh	<σ>	<σσι σ(τ)>	h	<γσ :σσ· σ:σ· :σ· σ>	<σσ σσι>

Parë nga kjo perspektivë, pozicioni në dukje parësor i autorit, përkatësisht i dorëshkrimit tonë anonim në rrjedhën e kulturës së shkrimit shqip me alfabet grek mund të përcjellë pas gjase (si parim domino) një asociacion paralel me atë fazë të parë sa rudimentare aq

⁷ Me pak fat mund të përmendim përdorimin e vizës së pjerrët me statusin e *jota-s* (?) e që i prapavendoset në çdo rast shkronjës *epsilon*, duke mundësuar pas gjase leximin dygjymtyrësh të bashkëlidhjes grafike <ε> = /ej/ = [ej] ~ [ei].

⁸ Për opsionin e hapur lidhur me paraqitjen e mundshme grafike të zanores /y/ sh. më poshtë (§ 6.2, 63^v rr. 6).

⁹ Për realizimin e kësaj tablele janë konsultuar ndër të tjerë: Kristophson 1974; Hetzer 1981, 1982, 1984, 1998; Belluscio 2012 etj.; sh. edhe Demiraj 2019a/b.

edhe “rastësore” të shkrimit shqip me alfabet latin në gjysmën e dytë të shek. XV (Pal Engjëlli 1462, Thomas Medius 1483, Arnold von Harff 1497), i cili përjetoi ndryshime të paradigmës vetëm në gjysmën e dytë të shek. XVI me daljen në qarkullim të botimeve të para shqip (Buzuku 1555; Matranga 1592). Gjithsesi kjo rrethanë fiton forcë argumenti pozitiv shtesë vetëm në rast se jemi në gjendje të vërtetojmë katërcipërisht që gjuha e tekstit i takon vërtet kësaj faze të parë të dokumentimit shkrimor të shqipes (shek. XV-XVI). Përndryshe, mungesa risish në kod, për të mos thënë “kthime prapa” në rrjedhën e kulturës së shkrimit shqip me alfabet grek, i ndeshim edhe në ndonjë dorëshkrim shqip të shek. XIX, siç është p.sh. rasti i atyre pak teksteve fetare shqip në të ashtuquajturin Kodik i Kostë Cepit (-Vithkuqarit – 1820-1822).

6. Transliterimi dhe tejskrimi i tekstit shqip

Siç del nga sa u parashtrua më lart (§§ 4, 5), ndërmarrja jonë për njohjen dhe botimin kritik të dorëshkrimit shqip u përqendrua deri më tani në tri faza të para pune që ndoqën dhe plotësuan njëra-tjetrën: a) riprodhimi anastatik i tekstit si dorëshkrim burimor (I), të cilit iu pranëvu: b) riprodhimi i përpiktë (me zberthim ligaturash dhe abreviaturash) si faksimile e këtij teksti (IIA) dhe c) riprodhimi i tij i përkujdesur si rindërtim diplomatik i zgjeruar (IIB), ku u mbajt parasysh segmentimi përkatësisht shkrimi bashkë apo ndaras i fjalëve, i pjesëzave dhe i shenjuesve gramatikorë që sendërtojnë si të tillë të gjithë tekstin. Rezultatet e arritura nga kjo punë paraprake mundësuan në vazhdim sistematizimin dhe klasifikimin e grafemave dhe të karaktereve grafike deri në rindërtimin pak a shumë të përpiktë të kodit alfabetik që përdor autori anonim për të hedhur në letër një tekst shqip (§ 5.1d).

6.1 Vëzhgime paraprake

Kjo punë paraprake lejon tash të ndërmarrim edhe dy fazat përmbyllëse të botimit filologjik të tekstit që konsistojnë:

- a) në transliterimin shkronjë për shkronjë, përkatësisht në bashkëlidhje me vlerat funksionale të tekstit me alfabet grek në një version gjegjës me alfabet latin (IIIA), duke mbajtur këtu parasysh qoftë rregullat e leximit të greqishtes së shkruar, ashtu edhe inventarin e grafemave në alfabetin e shqipes së sotme; sikurse
- b) në tejskrimin (= transkriptimin) e tekstit të transliteruar në kodin e sotëm alfabetik të shqipes letrare (IIIB), parë ky si tekst i përshtatur për një lexim të rrjedhshëm në një rreth shumë më të gjerë të interesuarish.

Sa i përket procesit të transliterimit shkronjë për shkronjë të variantit burimor të tekstit me alfabet grek, realizimi i tij lehtësohet dukshëm falë punës paraprake që përshkruam më sipër lidhur me zbërthimin e kodit alfabetik të tekstit burimor (§§ 5-5.2), një punë kjo që përçoi natyrshëm njohjen dhe saktësimin e vlerave fonetike funksionale të grafemave që përcjell ky kod në marrëdhëniet *fon ~ fonemë* : *graf ~ grafemë* (§ 5, tab. 1). Lejohemi të theksojmë këtu rishtas synimin tonë kryesor në fazën e katërt të punës që rrudhet gjithsesi në transponimin sa më të saktë të tekstit origjinal me alfabet grek në gjegjësin e vet me alfabet latin, pra jo patjetër në implementimin e kodit alfabetik të shqipes letrare bashkëkohore me bazë alfabetin latin. Këtë synim të dytë e mbulon faza e pestë dhe përfundimtare e punës filologjike me tekstin e që ka të bëjë me transkriptimin, që vjen me thënë me tejskrimin e tij në kodin alfabetik të shqipes së sotme, pra në një sistem tjetër (orto)grafik, i cili mundëson leximin e tij të rrjedhshëm prej lexuesit të sotëm, por që në të njëjtën kohë ruan edhe koloritin gjuhësor e stilistik të autorit të tij anonim.

Le të ndjekim tash nga afër rezultatet e punës sonë filologjike me tekstin në këto dy faza përmyllëse: transliterimi (IIIA) dhe tejskrimi (IIIB):

Ndërhyrje redaksionale:

- a) Në tekstin e transliteruar (IIIA) janë parashikuar me shkronja majuskula të gjitha ato raste me grafema të thjeshta ose të përbëra që mund të shfaqen në tekstin burimor me vlerë funksionale dyfishe, si p.sh.: S = /s/ ~ /sh/; NT = /d ~ nd/, L = /l ~ ll/ etj. Përndryshe është ruajtur përdorimi burimor sado i rrallë i ndonjë shenje grafike si p.sh. viza e pjerrët < / >, apo shenjat e pikësimit, siç janë pika ndërmjetëse (semikolon), presja, dypikëshi i shoqëruar ose jo prej vizës gjarpërushe. (sh. më lart § 5)
- b) Siç vumë në dukje edhe më lart (§ 4.2), dëmtimet që ka përjetuar folja sidomos buza e saj djathtas, nuk lejojnë gjithherë një rindërtim të plotë në fund rrjeshti, përkatësisht një lexim të rrjedhshëm e të sigurtë të kësaj ndërmarrjeje, pas gjase, të parë të autorit anonim. Kjo rrethanë na detyron që në transkriptim (IIIA) të ndërhyjmë qoftë edhe me spekulime të rastit, duke plotësuar dëmtimin e mundshëm të strukturës grafike në fund të rreshtit me grafemat përkatëse duke i vendosur në kllapa katrore.

- c) Gjatë punës për transliterimin (IIIA) dhe tejskkrimin (IIIB) e tekstit shqip janë mënjanuar me vetëdije theksat “e çuditshëm” e të shumtë, gjithsesi krejt të panevojshëm madje irritues në lexim.
- d) Për përdorimin e kllapave katrore shih vërejtjet përkatëse më lart (§ 4.2). Në variantin IIIB ato janë përdorur gjatë rindërtimit tentativ të strukturave grafike që pasqyrojnë në tekst shqiptimin e lidhur në ligjërimin e përditshëm, si edhe në ndonjë rast të rrallë me sinjalizuar ndërhyrje të vetëdijshme redaksionale.
- e) Është pikërisht kjo rrethanë që përmendëm një pikë më lart (d), njëra nga arsyet që në transliterim (IIIA) kemi përdorur sipas rastit e vendosur lart në kufijtë fundorë të fjalës vijën gjarpërushe < ~ > duke markuar kështu shqiptimin e lidhur me atë në grafinë pasuese. (sh. fol 63^r 4). Në tejskkrim kjo shenjë është zëvendësuar me grafemën përkatëse të ndërkallur në kllapa katrore.
- f) Në tekstin e transkriptuar (IIIB) kemi mbajtur parasysh përdorimin e sotëm normativ të shkronjës së madhe e deri diku edhe të pikësimit.
- g) Në variantin e transkriptuar kemi vendosur në kllapa rrumbullake numrat e atyre paragrafëve, që mendojmë t’u referohen (pa)ndërmjetshëm gjegjëseve përkatës në tekstin burimor biblik (Mt 27 62-66).

6.1.1 Teksti si variant i transliteruar (IIIA)

fol 63^r

1. *Τὸ Χριστὸς ἀνέσσι ἀρβανεῖτικον* :~
2. *Χριστὸς ἀνέσσι · ἐκ νεκρῶν θανάτω θάνατ°*
3. + kriSti u GGlaL sE vdhekurit · mortI e mort°
4. e Skejle · ata qI~ an~ TA vār · GGeLnA dhuro°
5. *πατήσας · καὶ τῆς ἐν τοῖς μνήμασι · ζῶνδν χαρισάμ°*
6. *λόπον σηλαβὲς Γ'*

fol 63^v

- 1 + *εὐαγγέλιον ἀρβανεῖτικον τῆς μεγάλης παρασκευῆς*
- 2 + *σοφει ὀρθῆ · ἀκούσομεν τοῦ αἰγίου εὐαγγελίου* pre~ i SIn mathē
- 3 uGGiL , anagnosmE : + evaGGeL SIntI e preMPte e madhe
- 4 + I mE nesEr KE esEp , KE EStE mE tE preMPte · u MPI[-]

5 lodhi e priftëri , edhe farisei · e thanë pilato ,
 6 zot e kultuam se ai u pLan · edhe kur iS GGi[-]
 7 aL e tha se prE tre NTit pLiremI · urdhuro ·
 8 aStu GGieLSI zot · tu MPiLetE vari · mos pi[-]
 9 κε, e vinEI natE · *αὶ αὐτοῦ μαθηταῖ* , e viedhIn ·
 10 atA · pra thon · Lausi · se u nGKre sE vdhekur^o
 11 e iStI mA κε,KI se prapa · e kë ké,KI se para ·
 12 pra tha pilati · κε,ni kustodhi · prini NMPI[-]
 13 LE varEnE si e pat , s fraGisInE GGurI · me t^o
 14 GGithI kustodhie : ~ Sum vietI zoti nun : ~

6.1.2 Teksti si variant i tejshkruar (IIIB)

fol 63^r (Tropari i Pashkëve)

1 *Τὸ Χριστὸς ἀνέσκι ἀρβανεῖτικον* :~
 2 *Χριστὸς ἀνέσκι ἐκ νεκρῶν θανάτω θάνατ[ον]*
 3 + Krishti u ngjall së vdhekurit ; mortë [m]e mort^o
 4 e shkejle ; ata qi [j]an [n]dë var , gjellnë dhuro^o
 5 *πατήσας καὶ τῆς ἐν τοῖς μνήμασι ζῶν ἡρισάμ[ενος]*
 6 *Λύπον σηλαβές Γ'*

fol 63^v (Ungjilli i Pashkëve: Math 27 62-66)

1 + *Εὐαγγέλιον ἀρβανεῖτικον τῆς μεγάλης παρασκευῆς*
 2 + *σοφει ὀρθῆ ἀκούσομεν τοῦ αγίου εὐαγγελίου* pre[j] i Shin Mathë
 3 Ungjill anagnosmë: Evangjel Shintë, e Prempte e Madhe.
 4 + (62) I me nesër që [esër që] është me të premtë, u mbë-
 5 lodhë e priftëre edhe farisej e thanë Pilato:
 6 (63) “Zot e kujtuam se ai u pllan edhe kur ish [gj
 7 gj]all e tha se prë tre dit përimë. (64) Urdhuro
 8 ashtu, gjellsë Zot, t’u mbilletë vari mos pi-
 9 qe~j e vinë natë e *αὐτοῦ μαθηταῖ* e viedhën
 10 atë. Pra thon llausi se u ngre së vdhekur^o
 11 e ishtë më kejqë se prapa e kejqë se para.”
 12 (65) Pra tha Pilati: “Kejni kustodhi ; Prini mbi-
 13 llë varënë si e pat”; (66) sfragjisënë gurë me t^o

14 gjithë kustodhie. – Shum vietë zoti nun!

6.2 Vërejtje dhe interpretime filologjike gjuhësore

Fol 63^f

rr. 1 gr. <ἀρβανεϊτικόν> (+ 63^v rr. 1). Sipas Borgia-s (1930 27) forma letrare me konotacion asnjës tingëllonte <ἀλβανικόν>; ndërsa ajo e regjistruar në dorëshkrim “è della decadenza e del popolo; cela una punta di disprezzo.” Ndryshe Ashta (1996 83) që përsiat këtu një argument pozitiv shtesë ndaj hershmërisë së dorëshkrimit, meqë sipas tij varianti më *ἀρβ*- gjan të ketë qenë i përhapur në shkrimet mesjetare. Po të mbajmë parasysh që autori i dorëshkrimit të ketë qenë një klerik ortodoks shqipfolës, do të ishte vështirë të mëtonim një qëndrim qesëndisës e përçmues të autorit ndaj bashkësisë kulturore-fetare, së cilës i takonte. Për konotacionin negativ që përjetoi shenjuesi etnik *arbën* “shqipfolës katolik” në shek. XVIII në bashkësinë shqipfolëse ortodokse sh. së fundi Demiraj 2014 102vv.

rr. 3 /u ngjall/ = IIB <οὐ γγίαλ> krahas (63^v 6-7) /ish gjall/ = IIB <ἦσ γγῖ|άλ>. Bëhet fjalë për një ndër rastet e rralla në tekst, ku autori – nën ndikimin e rregullave të leximit të greqishtes – rreket të dallojë grafikisht bashkëtingëlloren shq. /gj/ para një zanoreje të prapme: <γγι-A>, krahas sekuencave me zanore të përparme <γγ-E> = /gj-E/, khs. (63^f 4) <γγέλνα> = /gjellnë/, <οὐγγείλ> = /ungjill/, kundrejt sosh para një zanoreje të prapme e bashkëtingëllore <(γγ)A/C> = /g-A/, /g-C/, khs. (63^v 13) <γγουρι> = /gurë/, (63^v 3) ἀναγνώσμε /anagnosmë/, (63^v 6) <οὐ νγκρε> = /u ngre/. Rast diskutimi të veçantë përbën vetëm grafia (63^v 8) <γγίελσι>. (sh. më poshtë)

- /së vdhekurit/ = IIA <σευδέκουριτ>. Leximi i togut nistor të temës së fjalës si bashkëlidhje bashkëtingëlloresh frikative [vð-] mbështetet kryekëput në rregullat e leximit të sekuencës grafike <-ευδ-> = [evð] në greqishte. Për çështje të tjera lidhur me fiksimin e kufijve të fjalëve dhe pjesëzave gramatikore sipas rregullave të sotme ortografike të shqipes sh. më lart § 5.1/d.

rr. 3-4 /mortë [m]e mort° e shkejle/ = A /mortI e mort° | e Skejle/ = IIA <μóρτι é μóρτ° | é σκέ,λε> = gr. (63^f 2/5) <θανάτω θάνατ° | πατήσας>. Lexim thujse *ad hoc* edhe nga ana jonë, meqë përsiasim si të mirëqenë harresën e një shkronje prej autorit (: *<[μ]é> për <έ>). Këtë ndërhyrje mirëdashëse tonën e mbështet qoftë ndonjë harresë a lajthitje tjetër e dukshme e autorit në

tekst, në mos përcjellje në letër e një forme alegro në ligjërimin e thjeshtë të kohës, ashtu edhe, madje sidomos, përkthimet e mëvonshme shqip të troparit që mbështeten edhe në gjuhën popullore ortodokse të kohës, khs. *Krishti u ngjall së vdekurësh, me vdekje vdekjen shkeli...* (Noli 1914 9). Përdorimi i shpeshtë i fjalëformave emërore në trajtë të pashquar, d.m.th. pa nyjë shquese të prapavendosur, do parë qoftë si dukuri e ligjëritimit të thjeshtë në gjuhën (popullore) të autorit, qoftë edhe – e pse jo!? – si ndikim i drejtpërdrejtë i tekstit greqisht, si gjuhë që i paravendos këto nyja, khs. më poshtë: (63^v 5) /e priftërë/.

Problem më vete mbetet interpretimi gramatikor i fjalëformës <σκέ/λε> =/shkejle/ apo */shkejle/. Sh. më poshtë § 6.3.1.

- rr. 4 / (ata) qi [j]an [n]dë (var) / = A / (ata) qI~ an~ TA (var) / = IIB <(ἀτά) κί ἄν τα (βάρ)>. Tjetër dëshmi e vështirësive që ka hasur autori anonim gjatë segmentimit të njësive leksiko-gramatikore shqip me shqiptim të lidhur, sidomos aso rasash kur tinguj të njëjtë ase të ngjashëm kolidojnë në fund dhe fillim fjale me njëri-tjetrin brenda sekuencave përkatëse.

Grafia <κi> = /qi/ mund të lexohet edhe /që/, meqë të dyja variantet e kësaj lidhëse dëshmohen në tekstet e vjetra toskërisht në Arealin Kulturor të Jugut (Demiraj 2019b 242). Andaj kemi parapëlqyer në transliterim variantin /që/, i cili është gjithsesi shumë më i përhapur tek autorët e vjetër toskë.

- /gjellnë dhuro°/ = IIB /γγέλυα δουρῶ°. Nuk jemi të sigurtë, nëse buza anësore e fletës është dëmtuar aq shumë, sa të ketë rrëgjuar edhe fundin e rreshtit, përkatësisht strukturën e plotë grafike të fjalëformës *dhuró°*, e cila në rastin konkret munt të vërehet a) si temë e pazgjeruar që përkon me fjalëformën foljore 2.nj.urdh. *dhuro!*; ose b) si temë e së kryerës së thjeshtë që mund a duhet t'i bashkangjitet një mbaresë vet.3.nj. **dhuro-i* (?) Fjalëforma foljore në fjalinë paraprijëse: <έ σκέ/λε> na josh të përsiasim këtu vetën e dytë njëjës në urdhërore, çka bie në kundërshti me tekstin burimor dhe përkthimet e mëvonshme shqip të troparit.¹⁰ Po të nisemi prej shoqërimit të sotëm obligativ të kundrinës së zhdrejtë me një trajtë të shkurtër të përemrit vetor, pritej të kishim të (para- ose) prapavendosur këtë trajtë në tekst: **gjellnë dhuro-u (atyre)!* ~ **gjellnë u dhuroi (atyre)*. Të nxitur nga kjo rrethanë ndërzyzëse (= ekuivoqe), ndryshe nga disa filologë të

¹⁰ Khs. tekstin e plotë te Noli (1914 9): *Krishti u ngjall së vdekurësh, me vdekje vdekjen shkeli edhe të varrosurve u fali jetën.*

derisotëm, kemi parapëlqyer të mos ndërhyjmë *ad hoc* në tejshkrim, meqë mospërdorimi obligativ i kësaj trajte nuk është i huaj në tekst, khs. më poshtë: (63^v 5) /e thanë Pilato/.

fol 63^v

rr. 1 A/B gr. <ἀρβανειτικόν> = /arvanitikon/ “shqip” (sh. më lart 63^v 1).

rr. 2 B /pre[j] i Shin Mathē/ = A /pre~ i SIn mathē/ = IIB <πρε ἰ σιν ματθέε> (~ IIA <πρεῖσιν ματθέ ε>). Ndryshe nga leximet e derisotme parapëlqejmë të qëmtojmë këtu emrin e shenjtorit me përdorimin e nyjës së përparme, e cila i paravendoset atributit m. *Shën* ~ f. *Shën(ë)* gjithkund në shkrimet e vjetra shqip, pra edhe në sosh toskërisht. (Demiraj 2019b 320; ndryshe së fundi Ashta 1996 104). Për çështje të kolizionit të tingujve të njëjtë ose të ngjashëm në fillim e fund fjale ase pjesëzash gramatikore sh. më lart: (63^r 4) /(ata) qi [j]an [n]dë (var)/. I mundshëm por jo patjetër i domosdoshëm është leximi i zanores së vetme në trup të fjalës si */ë/: **Shën*. E njëjta rrethanë edhe me gjegjësin e zgjeruar e të prapavendosur /shintë/ një rresht më poshtë (sh. rr. 4)

- /Mathē/ = IIA <ματθέ ε>. Leximi i fundores së theksuar te ky emër biblik me zanore të gjatë nuk do qëmtuar patjetër si argument gjuhësor që dëshmon gjatësinë e zanoreve si tipar korrelativ funksional në gjuhën e autorit, se sa më fort një ndikim (diturak) i shqiptimit të tij në gjuhët kryesore liturgjike të kohës. Ndryshe Ashta (1996 84).

rr. 2-3 B /pre[j] i Shin Mathē | Ungjill anagnosmē/ “le të lexojmë Ungjill prej të Shën Mateut”. Kemi këtu pas gjase fjalinë e parë të lidhur jashtë tekstit biblik, që autori e jep me rend krejt të përmbysur: 3 + 2 + 1.

rr. 3 /anagnosmē/ = IIB <ἀναγνώσμε> “le të lexojmë, (duam të) lexojmë”. Huazim i terminologjisë kishtare ortodokse prej gr. ἀναγνοσεῖω (inkoat.) “(kam ndërmend, dua të) lexoj”.

- /Evangjel/ = IIB <Εὐαγγελ> “Ungjill” < gr. εὐαγγέλιο. Huazim që i takon shtresës së vonë të terminologjisë ortodokse, që bashkëjeton në të njëjtin rresht me huazimin e shtresës së hershme mbarëkristiane *ungjill* < lat. *evangelium*.
- /Evangjel Shintë/ = IIB <Εὐαγγελ σὸντῆ>. Përdorimi i mbiemrit *shintë* “i shenjtë” pa nyjë të përparme është më se i zakonshëm në kulturën e hershme të shkrimit shqip (Demiraj 2006 486v.).

- /e premppte/ = IIB <ἐ πρέμπτε> (sh. edhe rr. 4: /të premppte/ = IIB <τε πρέμπτε>). Trupi i fjalës përmban një *-p-* epentetike, më se të zakonshme edhe sot e gjithë ditën në ligjërimin e përditshëm, pa asnjë dallim të natyrës dialektore. (sh. Demiraj 2006 189)
- rr. 4 /I me nesër që [esër që] është me të premppte.../ = IIB <εἰ μὲν ἔσῃ καὶ ἔσῃ, καὶ ἔστε με τε πρέμπτε...> (~ IIA <εἰ μὲν ἔσῃ καὶ ἔσῃ, καὶ ἔστε με τε πρέμπτε>). Kuptimin e kësaj pjese të parë në paragrafin përkatës të Ungjillit të Pashkëve sipas Mateut (27 62) e përcjellim falë gjegjëses në gjuhët biblike, khs. gr. (St. TR) <τῆ δὲ ἐπαύριον ἣτις ἐστὶν μετὰ τὴν παρασκευὴν...> “Por të nesërmen, e cila është pas të premtës...” (dmth. të shtunën – B.D.). Shumëkush, pra edhe një studiues i zakonshëm, gëzon tash të drejtën t’i bëjë së pari pyetje vetes, se përse është rropatur aq shumë autori ynë vetëm e vetëm për ta bërë përkthimin e vet sa të vështirë aq edhe të pakuptueshëm? Asgjëmangut askush nuk ka përdorur bodecin deri sot ndaj tij, kështu që s’ka përse e përdor as shkruesi i këtyre radhëve, i cili ndryshe nga të tjerët përsiat këtu një përsëritje të panevojshme të sekuencës <...καὶ ἔσῃ> (~ IIA <καὶ ἔσῃ>), pra një pakujdesi në shkrim prej autorit. Mënjanimi i saj e qartëson deri diku edhe rrjedhën e përkthimit në vendin përkatës: /i me nesër, që është me të premppte.../. Themi “deri diku” meqë mbeten ende do çështje për t’u sqaruar, si vijon:
 - /I/ = IIA/B <εἰ>. Pak studiues janë marrë me interpretimin e kësaj grafie nistore të fjalisë. Kështu Borgia (1930 27) dëshiron të lexojë këtu një grafi të shformuar “<εἰ> = ε – per espansione di voce – e.”. Një përvojë deri diku të ngjashme e mësojmë edhe te Ashta (1996² 96), i cili parapëlqen një zbërthim të saj në /e-i/, ku /e/ njësohet me lidhëzën bashkërenditëse *e* “dhe, edhe”, ndërsa për /-i/, edhe pse nuk jep shpjegim të veçantë, mund ta ketë kuptuar thjesht si zgjatim joetimologjik, pra i përfutur gjatë narracionit. Gjithsesi, pa dashur të vemë dorën në zjarr, mund të përsiasim në këtë rast edhe leximin e rregullt të këtij dyshkronjëshi si monoftong /i/ duke e bashkëlidhur atë me lidhëzën shoqëruese gr. (καθαρεύ.) *εἰ* (δὲ..) “dhe, por...”, si lidhëz nxitëse e narracionit.
 - /me ... me/ = IIB <μὲ ... με>. Në të dyja rastet e shfaqjes së kësaj grafie në rrjesht shkronja zanore *epsilon* lejon si mundësi tejskrimi vetëm zanoren /e/ duke identifikuar këtu së paku në rastin e parë parafjalën *me* dhe assesi simotrën *më* < (shq. vj.)

mbë, përdorimi i së cilës është rrudhur sot në fraza parafjalore me vlerën e rrethanorit kohor. Në rastin e dytë: <με (τε πρέμπτε)> = “pas (së premtës)”, interpretimi paraqitet më i komplikuar, meqë, sindëkur e mësojmë në tekstin biblik burimor e në përkthimet e tjera shqip të perikopesë (khs. tab. 5 dhe 6), kjo parafjalë pritet të bartë funksionet semantike-sintakore të parafjalës *pas*, *mbas*. Gjithsesi, më fort se sa një lajthitje të autorit (khs. lart 63^r 3), lejohemi të përsiasim këtu gjegjësen gr. μετά “pas, mbas” – me haplologji të rrokjes së dytë – si dëshmi e radhës, sa i përket ndikimit të fuqishëm të greqishtes në formimin gjuhësor-intelektual të autorit.

- /që/ = IIA <καὶ> dhe <καί> (si ligaturë: <κ`/>). Të dyja variantet grafike përcjellin në greqishten e kohës (sikurse edhe sot) lidhëzën bashkërenditëse “dhe”, ndërkohë që në këtë vend të tekstit shqip shumëkush lexon, pas gjase, jo pa të drejtë lidhëzën nënrenditëse ase përemrin lidhor *që* të shqipes. Raste të kësaj natyre nuk janë të rralla në monumentet e vjetra shqip; khs. psh. dyvlerësinë e simbolit <&> te Buzuku (1555): a) lat. *et* “dhe” dhe b) shq. /et/ “etje”.

rr. 5 /e priftërë/ [e 'prif.tə.rə] = IIB <ἐ πρίφτερι>. Kemi të bëjmë pas gjase me një formë shumësi të emrit *prift*, çka justifikon edhe vendosjen e rregullt të theksit nga ana e autorit, sikurse edhe kongruencën me formën gramatikore të gjymtyrës homogjene që e pason: /(e priftërë) edhe farisej/ (këshillë e Anila Omarit). Alternativë tjetër leximi është njohja e një formimi kolektiv më {-i} “bashkësia e klerikëve, e priftërinjve”, pra me vendosje të gabuar theksi prej autorit. Nyja e përparme *e*, fare e pamotivuar në shqipe për nga perspektiva leksiko-gramatikore, do parë në të dyja rastet si tjetër dëshmi ndikimi në përkthim prej gjegjëses greqisht, khs.: <οὶ ἀρχιερεῖς> „id.“. Zgjerime të pamotivuara të kësaj fjalëforme si burimisht e shquar: **priftëri(a)* mëtojnë shumë studiues të tekstit. (sh. Borgia 1930 28, 29; Ashta 1996 79 etj.; saktë Lambros 1906 482; hollësi te Belluscio 2012 81, 82). Në këtë punim do t’i përmbahemi alternativës së parë.

- /farisej/ = IIA/B <φαρισαῖοι>. Mbaresa e shumësit sikurse e gjithë grafia e kësaj fjalëforme përkon plotësisht me gjegjësen greqisht, khs. <(…οὶ ἀρχιερεῖς καὶ) οὶ φαρισαῖοι> (St. TR: Math 27 62). Është pikërisht ky lloj bashkëpërkimi që na josh të mëtojmë një tjetër ndikim (të natyrës gramatikore ?) si imitim automatik i kësaj fjalëforme prej tekstit burimor greqisht në

përkthimin e tij shqip. Ky opsion neutralizon së paku ndonjë dyshim mbi përkatësinë e tekstit në kulturën e vonë të shkrimit shqip, bash në një periudhë e në një zonë dialektore të toskërishtes, kur dhe ku u përftua qiellzorëzimi largvajtës i mbaresës së shumësit të emrave mashkullorë {-nj(ë)} > {-j}, khs.: ...u mblothnë kryepriiftërit dhe farisenjtë ne Pilati... (Noli 1909 68). Për problematikën e natyrës grafike-gramatikore të mbaresës së shumësit gr. {-οι} në tekste shqip të shek. XVIII sh. Demiraj (2019a 171)

- /e thanë Pilato/ = IIB <ἔ θάνε πιλάτω> “...dhe (i) thanë Pilatit: ...”. Në këtë frazë foljore dallojmë së pari rishtas mungesën e dyfishimit sot të detyrueshëm të kundrinës (së zhdrejtë) me trajtë të shkurtër që shoqëron gjithmonë foljet e thënies në shqipe, e së dyti, madje sidomos, riprodhimin dhe tejskrimin e një forme rasore dhanore të pazakonshme më {-o}. Kjo e fundit, e shoqëruar me një presje në fund të rreshtit, i rezulton shkruarit të këtyre radhëve si e tillë vetëm në foton autentike të dorëshkrimit origjinal, të realizuar prej S. Çungës dhe A. Rëmbecit, por që gjen deri diku mbështetje si e tillë edhe në riprodhimin e parë të tekstit prej Lambros (1906 482). Me një rrethanë krejt tjetër përballemi, kur shqyrtojmë foto(kopje)n negative, të vënë në dispozicion dikur (më 1912) dhe të shfrytëzuar e botuar së pari prej Borgia-s (1930 26) e pas tij prej gjithë studiuesve të derisotëm (sh. më lart). Këta i bashkon ungji përdorimi i një varianti burimor *<πιλάτωι>, të cilit i shtohet sipas rastit edhe nyja shquese {-t} (: <πιλάτωι(τ)>) duke pranuar kështu njëherësh si të mirëqenë lajthitjen e radhës prej autorit anonim (sh. së fundi Ashta 1996 78, 79).

Fakt është që në atë vend (rreshti 5 nga sipër, tejdjathtas), ku në foton e fundit autentike të dorëshkrimit origjinal (Çunga & Rëmbeci), bash aty ku mirëfilli lexuam pa vështirësi si shenjë pikësimi presjen, në foto(kopje)n anastatike gjegjëse (Borgia 1930 26) lexojmë njëlloj pa vështirësi shkronjën *ipsilon* <ι>, pas gjase të zgjatur vertikalisht deri në nivelin e caktuar të sipërm të shkronjës *omega* në ligaturën prijëse <τω>. I Lumi na faltë dikur mëkate e gjynahe bashkë, veçse kjo rrethanë lë shteg për përsiatje “ogurzeza”, se mos vallë kemi të bëjmë këtu me një rast jo patjetër të parë – por assesit të fundit (!)¹¹ – në

¹¹ I tillë mund të konsiderohet p.sh. miti historik i Kostë Jeromonakut alias Kostandin Berati si autor i Kodikut Beratas në sh. XVIII. Sh. hollësisht Demiraj

albanologji, kur vihet në dyshim autenticiteti i (fotokopieve të) burimeve dokumentare, përkatësisht mëtohet me forcë argumenti vizual-faktik dëmtimi i (pa)vetëdijshtëm prej ndonjë studiesi “të patëkeq” të fushës. Pa dashur të vemë tash në shënjestër lugatin dhe malukatin që na i paska bërë punët lëmsh e kaçile, le të vijojmë me hetimin gjuhësor-filologjik të të dyja çështjeve të përmendura në këtë paragraf.

Asgjëmangut mosprania e rimarrjes së detyrueshme të kundrinës së zhdrejtë në këtë frazë foljore mund të arsyetohet lehtë me rrethanën që autorët e vjetër nuk janë aspak sqimatarë në këtë drejtim. Dikush e kushtëzon a mund ta kushtëzojë këtë mungesë stabiliteti me kronologjinë e dukurisë së dyfishimit të kundrinave në shqipe dhe/ose zonën dialektore të gjuhës së autorit përkatës, ndërkohë që shkruesi i këtyre radhëve mendon t’i mëshojë fort – si argument opsional shtesë – edhe rrethanës së realizimit të teksteve shqip kryesisht si përkthime prej teksteve biblike e liturgjike të kohës siç ishte greqishtja kishtarë-bizantine në jug, krahas latinishtes e italishtes në veri. E në këto gjuhë prestigji dhe komunikimi kulturor, sikurse edhe në greqishten e folur, është krejt e panjohur kjo dukuri burimisht e sintaksës popullore ballkanike.¹²

Që autori ynë anonim i dorëshkrimit edhe në këtë frazë foljore është ndikuar prej gramatikës së greqishtes duke shtënë automatikisht në tekstin shqip formën e rasës kallëzore të greqishtes (së re/popullore), këtë e përcjellim edhe në fjalëformën shqip të pazakonshme të kundrinës: /(thanë) Pilato/ = IIB <(θάνα) πιλάτω>, e cila përkon jo rastësisht në formë dhe funksion me gjegjësen greqisht: gr. e re <(Είπαν) στὸν/πρὸς Πιλάτο>.¹³

Gjithsesi, edhe sikur të prananim si të mirëqenë një grafi burimore me *jota* fundore: *<πιλάτωι> = */pilatói/, nuk do të paraqiste vështirësi interpretimi njohja e një fjalëforme popullore në rasën dhanore të pashquar.

- rr. 6 /se ai u pllan/ = IIB <σὲ ἀεί ου πλὰν> (= IIA <σὲ ἀείου πλὰν>). Hasim vështirësi në autopsinë e kësaj pjese teksti, sidomos sa u përket shqyrtimit dhe interpretimit të sekuencës grafike (IIA)

2019b 13vv.

¹² Hollësisht Sh. Demiraj 1994 127vv.

¹³ Strukturë e ngjashme (në rasën kallëzore) në vendin gjegjës në tekstin gr. vj./biz.: <(62) ...πρὸς πιλᾶτον (63) λέγοντες...> (Steph. TR 1550 *passim*)

<ἀείου>, meqë grafia e fundit <πλάν> “mashtrues, gënjeshtar” nuk lë dyshime në burimin e saj si huazim prej gr. *πλᾶνος* “id.” (Borgia 1930 27). Kemi të bëjmë pas gjase me një greqizëm diturak e të çastit (?), pra i shtënë ashtu automatikisht në përkthimin shqip, siç rezulton edhe prej pjesës gjegjëse në tekstin burimor greqisht: <ὅτι ἐκεῖνος ὁ πλάνος> “se ky mashtruesi (lat. *seductor*)”. Falë kësaj përqsajeje strukturore, pas gjase të patëmetë, studiuesit e derisotëm i bashkohen në unison zbërthimit të sekuencës grafike (IIA) <ἀείου> në (IIB) <ἀεί ου> prej Borgia-s (*loc. cit.*), sikurse edhe interpretimit të tij që sheh në pjesën e parë paraqitjen grafike të përemrit vector 3nj.m <ἀεί> = /ai/ = [ai], ndërsa në pjesën e dytë pranon një lajthitje të radhës prej autorit anonim, i cili paska përcjellë automatikisht – veçse shkruar gabim (!) – nyjën shquese të emrit gr. <ὁ πλάνος> për shq. <o(v) πλάν> në vend të *<o πλάν> “(ai) mashtruesi” (vs. gr. <ἐκεῖνος ὁ πλάνος> “ky mashtruesi” (St. TR. Math 27 63). Përdorimin e nyjës së përparme shquese nën ndikimin e drejtpërdrejtë të greqishtes e pranojmë edhe në këtë rast si të mirëqenë, por pa ndërhyrë patjetër me korrekturë të rastit e të nxitur thjesht dhe vetëm nga pasiguria në shkrim e autorit tonë anonim; khs. më lart: (63^v rr. 5): /e priftëri/.

Asgjëmangut, duke iu bashkuar në tejskrim këtëj interpretimi, lejohe mi të përsiasim gjithashtu si opsion të dytë mundësinë e pranisë së zanores së lartë e të përparme dybuzore */y/, e paraqitur grafikisht si e tillë me një sekuencë katërshkronjëshe, përkatësisht me një ligaturë të shoqëruar prej një dyshkronjëshi: (?) shq. (dial.) *ay* (*plan*) = (IIA) <ἀείου (πλάν)> “ai (mashtruesi)”. Variacione dialektore të kësaj natyre me ndërndërrim të zanoreve të larta të përparme /i/ → /y/ nuk janë të huaja në peisazhin dialektor të shqipës së folur, bash në të folmet e toskërishtes veriore, khs. ...*ay gënjeshtari*... (Noli 1908 68v. – sh. shën. 17.) Veçse këtëj opsioni i kundërvihen dy fjalëformat e foljes shq. *mbyll* që në tekst dalin me zanore të theksuar të rrënjës: /mbill-/; sh. më poshtë: (rr 8) /t’u mbilletë vari/.

rr. 6-7 /ish gj|all/ = <ἦσ γγῖ[-]άλ> (= <ἦσγγῖ|άλ>: Lambros 1906 482).

Lexime, transliterime dhe tejskrime të ndryshme, por jo gjithmonë fatlume të kësaj grafie të lidhur në rrjedhën e studimeve derisotme, që janë mbledhur e sistematizuar në detaj

prej Belluscio-s (2012 57vv.: <κέ γγ|άλ>). Sidoqoftë leximi i tij ndryshon prej tonit.

- rr. 7 /prë tre dit/ = IIB <πρε τρε ντίτ> = IIA <πρε τρεν τίτ> “për/në tri ditë, brenda tri ditësh”. Tjetër dëshmi për vështirësitë që ka pasur autori në shkrimin korrekt të fjalëve si njësi të veçanta grafike në dorëshkrim. (sh. § 5.1/d).
- /përiremë/ = IIB <πηρίρεμει> “kthehem, (ri)shfaqem”. Në bazë të përjasjes me gjegjësen greqisht në tekstin biblik: khs. <ἐγειρομα> pranë lat. (1nj.lidh.tash.akt.) *resurgam* duhet të pranojmë këtu një fjalëformë në vetën e parë (nj.dëf.tash.joakt.), çka parakupton leximin e tingullit fundor të fjalës me zanoren e rrëgjuar /-ë/ = <-ει>. Mënjanohet kështu me leximin “korrekt” konfuzioni me formën gjegjëse në numrin shumë. Struktura katërrrokëshe e kësaj fjalëforme – kundrejt së sotmes dyrrrokëshe: *pirem* – na lejon ta shfrytëzojmë atë rishtas si argument pozitiv në të mirë të hershmërisë së tekstit, khs. edhe rr. 4-5 /u mbë|lodhë/ = IIB <οὐ μι|λώδι> etj.
 - /urdhuro/ = IIB <οὐρδουρῶ> “urdhëro!”. Fjalëformë që dëshmon asimilim spontan në distancë të zanores së patheksuar në rrokjen e brendshme në trup të fjalës.
- rr. 8 /ashtu gjiellsë Zot/ (?) = IIB <ἀστου γγίελσι Ζώτ> = IIA <ἀστουγγίελσι Ζώτ>. Tejshkrimin tonë e kemi parashikuar me pikëpyetje si lexim *ad hoc*, pra krejt i pasigurtë në zberthimin e gjithë asaj laryshie grafike në një mënyrë të tillë që t’i japë kand e shijë kumtit zanafillës të autorit në dorëshkrim. Interpretimi gjuhësor-filologjik i derisotëm, sado i larmishëm qoftë, çalon në mos në segmentimin e mëtejshëm, së paku në qëmtimin e kuptimit të sekuencës grafike dyrrrokëshe <γγίελσι> vs. <γγίελ σι>. Prashtu të dyja variantet lejojnë një numër tejshkrimesh që janë dhe mbeten të pasigurta e që mund t’i rrokim së bashku në dy arketipe: /(n)gj(i)ells(h)I/ ~ /(n)gjiel(l) si/. Pasigurinë e kushtëzon edhe rrethana që së paku një pjesë të sekuencës grafike, shi: <...γγίελσι Ζώτ> vs. <...γγίελ σι Ζώτ> nuk e ndeshim në tekstin burimor biblik, çka vjen me thënë se kemi të bëjmë këtu me një frazë emërore në formë thirrme lutëse ndaj Pilatit si zot i gjithëpushtetshëm, dmth. si instanca më e lartë e pushtetit vendor. E si e tillë ajo mund ose pritet të jetë kënduar në ceremonitë liturgjike ortodokse gjatë Javës së Pashkëve, që i printe në kohë festimit të Ngjalljes së Krishtit të Djelën e Madhe, kur këndohej tropari “Krishti u ngjall” (fol 63^f).

Ndër përpjekjet e derisotme për zgjidhjen e këtij problemi filologjik përmendim këtu së pari Borgia-n (1930 29), i cili mjaftohet me shënimin: “8. γγίελοσι?; non registrato [prej it. – B.D.] *eccelso?*”.¹⁴ Ndryshe së fundi Ashta (1996 98), i cili mëton të kemi të bëjmë aty me një frazë emërore me përcaktor të paravendosur në rasën rrjedhore *gjiellshi[t]* Zot “Zot qiellor; Zot i qiejve” e me zëshmim të nistores /q/ në /gj/ si një dukuri që e ndeshim (vetëm ?) tek autorët e vjetër të Veriut (Demiraj 2008 63). Ky gjykim ndesh në vështirësi, sidomos sa i përket mjedisit teologjik monoteist brenda kornizës së Trinisë së Shenjtë në besimin kristian. Parë nga kjo perspektivë Zotin Pilat lejohej ta zbresim qoftë edhe përkohësisht me këmbë në tokë, pra duke e parë si zot të plotfuqishëm të pushtetit vendor, i cili kishte si i tillë tagrin për të vendosur për jetën a vdekjen e shtetasve të vet në Tokën e Shenjtë. Kjo rrethanë lejon të syzojmë tash – si opSION të parë, veçse krejt hipotetik (!) – interpretimin e kësaj fraze emërore si: */(i) gjellsë Zot/, që vjen me thënë “zot i jetës (dhe i vdekjes)”, pra me një frazë emërore me rend të përmbysur të gjymtyrëve të saj në empfazë; sh. edhe më lart: (63^v 4) /gjellnë dhuro°/.

Një opSION i dytë, të cilit parapëlqejmë gjithsesi t’i japim përparësi në studimin tonë, është përdorimi i një fraze emërore po me rend të përmbysur në empfazë, ku gjymtyra e parë <γγίελοσι (Ζώτ)> = /gjiellsë/ (= [ˈji.ɛl.sə]) do identifikuar si një variant i dikurshëm i gjinisë femërore të emrit *qiell(ë)* m./f. (< lat. *caeleum* “qiell”) e me funksionin sintaksor të një përcaktori të zakonshëm në rasën gjinore njëjës: *Gjiellsë Zot* “Zot i Qiellit (!)”. Këtë opSION e mbështet bindshëm përdorimi i ofiqeve *Zot*, *Perëndi* “zot; perandor”, qoftë edhe në shenjë përluljeje e nënshtrimi të plotë ndaj Pilatit si sundues i plotfuqishëm i pushtetit lokal në të njëjtin tekst biblik/liturgjik, veçse një paragraf më lart, e që mëton autorësinë e të ashtuquajturit Anonimi i Elbasanit (1761 16 7-8: Math 27 63): /...Z[o]t, Përendi, ky rr[em]ës kur qe gjal.../ (Sh. më poshtë § 6.3.3) Përzgjedhjes së këtij opSIONI i vjen gjithashtu për shtat shpërndarja alografike në realizimin e fonemës /gj/ para zanoreve të përparme e të prapme në tekst: <γγ-E> vs. <γγι-A> (sh. më lart 63^f rr. 3: /u ngjall/)

¹⁴ Sh. edhe Kurilas (1931 47: /sa është nge, si zot/ (οὐτως μόνον ἐξάγεται ἔννοια); Ashta (1996: /gjiellshi Zot/ “zot i qiejvet”) etj. Hollësisht Belluscio (2012 57vv.)

- /t'u mbilletë vari/ = IIB <τοῦ μπίλετε βάρι>. Përkthim i paplotë i tekstit burimor biblik: <...ἀσφαλισθῆναι τὸν τάφον ἕως τῆς τρίτης ἡμέρας...> (St. TR.: Math 27 64) Në studimet e derisotme, timbri /-i-/ i zanores së theksuar të rrënjës së foljes (: /mbill-/) është parë si tipar i qëndrueshëm dialektor i trevës burimore të autorit anonim, ku gjëllin çbuzorëzimi i rregullt i zanores së përparme */y/ në /i/ (sh. më poshtë §7.1). Një proces asimilimi ka përjetuar kjo fjalë në përkthimin simotër të Anonimit të Elbasanit: /E urdhëno t[ë] mbullnjëmë vorrë.../, ku sigurisht nuk mungon as varianti me zanore të përparme buzore: /ay (rr(em)ës.../.¹⁵

Jo pa interes është të vihet në dukje me këtë rast përdorimi jofatlum i trajtës së shkurtër të përemrit vetor /(t'u/ (?), që përcjell a rimerr kundrinën e zhdrejtë në rasën dhanore shumë. Gjithsesi nuk kemi aspak siguri në interpretim, nëse kemi të bëjmë në këtë rast vërtet me një përdorim të tillë, i cili do të ishte gjithsesi unik për përdorimin e kundrinës së zhdrejtë me trajtë të shkurtër të përemrit vetor në të gjithë tekstin.

- /vari/ = IIA/B <βάρι> “varri”. Në tejskrim nuk kemi ndërhyrë në natyrën e bashkëtingëllores dridhëse, meqë dysinë /r/ ~ /rr/ nuk e ndeshim gjithkund të pranishme në arealin dialektor të toskërishtes. (sh. ADGJSH I, ht. 27, f. 90)
- rr. 8-9 /mos pi|qe~j e vinë/ = IIB <μοσ πί|κε/ ε βύνει> “se mos piquen/takohen dhe vinë”. Pas gjase një formë e ligjërimit të thjeshtë popullore me haplologji të mbaresës së shumësit në fjalëformën e parë foljore: *{piqe}-{në}({e}+{vi}-{në}), duke mundësuar kështu ndërkalljen e tingullit antihiatizues /j/ (*glide*) në pozicion fundor para një zanoreje të njësisë leksikogramatikore ndjekëse. Struktura morfologjike dyrokëshe /vinë/ nuk premtan një moshë të hershme të kësaj fjalëforme, së paku po të mbajmë parasysh gjegjësen /vinjënë/ që përdor Kristoforidhi (sh. § 6.3.3, tab. 5 E)
- rr. 9 IIIA /natE/ = IIIB /natë/ = IIA/B <νάτε>. Formë e pashquar e një rase joemërore me përdorimin ndajfoljor “natës, ndaj nate, natën” – pas gjase kall. *natë[n]* – që të lë përshtypjen e parë të një përkthimi automatik, por jo aq i qëlluar i autorit prej gjegjëses *gjinore* gr. *νυκτός* “natën, ndaj nate”. Për probleme të përdorimit të *nyjës shquese* në tekst sh. më lart rr. 5: /e priftëri/

¹⁵ Shih tekstin e plotë më poshtë § 6.3.3 tab. 3.

dhe /*(e thanë) Pilato/*. Ndikim të drejtpërdrejtë, më saktë rimarrje me copy and paste prej tekstit burimor greqisht vërejmë në vijim, në frazën ndjekëse:

- /*e αὐτοῦ μαθηταῖ*/ = IIA/B <αἱ αὐτοῦ μαθηταῖ>. Pranohet përgjithësisht si një frazë emërore, e kopjuar me një gabim të vetëm drejtshkrimor të nyjës së përparme prej (gr.) <...οἱ μαθηταῖ αὐτοῦ (νοκτός)> „(piqen e vinë natën) nxënësit/dishepujt e vet” (St. TR: Math 27 64) dhe me ndërndërrim më se të lejueshëm në topikën e gjymtyrëve, sidomos në ceremonitë kishtare liturgjike. Nuk kemi ndërhyrë me korrekturë në tejskrim duke u nisur nga rastet e tjera në tekst, ku përdorimi i nyjës është krejt arbitrar, sh. më lart rr. 5: /*e priftëri*/.
- rr. 10 /*(e viedhën) atë*/ = <(ἐ βιῆδον |) ατὰ>. Në leximin e trajtës përemërore (kall.nj.) *atë* dhe jo (em. sh.) **ata* (sikurse 63^r 4: em. sh. *ata*) i jemi përmbajtur kontekstit burimor greqisht (sh. § 6.3.2, tab. 4), sikurse edhe përkthimeve simotra të këtij teksti në Arealin Kulturor (ortodoks) të Jugut (sh. § 6.3.3, tab. 5).
- /*Pra thon llausi*/ = IIB <πρα θὸν λαούσι>. Leximi i saktë i kësaj fjalie mbetet i vështirë. Në rast se i përmbahemi tekstit burimor greqisht <...καὶ εἶπωσιν τῷ λαῷ...> “...pra i thonë (dishepujt) botës...”, do të përsërisnim këtu të njëjtin interpretim sikurse më lart (63^v 5): /*e thanë Pilato/* “dhe i thanë (priftëria dhe farisejtë) Pilatit”, ku vërehet përpos mungesës së dyfishimit të kundrinës së zhdrejtë edhe përdorimi i emrit në rasën dhanore pa nyjë shquese të prapavendosur. Një lexim ende më të thjeshtuar mundëson njohja këtu e rasës emërore të shquar tek emri /*llaus-i*/, përkatësisht funksioni i tij sintaksor si kryefjalë: “...Pra thonë bota...”. Një shmangie të tillë prej tekstit burimor e mësojmë gjithsesi edhe në dorëshkrimin me alfabet origjinal tek Anonimi i Elbasanit (1761), khs.: /...e thonë gjinja (se u gre pr[e]j vorrit)/ (sh. më poshtë § 6.3.3 tab. 5).
- /*u ngre*/ = IIB <οὗ νγκρε> = IIA <οὖν γκρε>. Fundorja <-v> e sekuencës së parë grafike i takon padyshim gjymtyrës së dytë, në rast se nuk e kundrojmë patjetër si tingull homorganik, përkatësisht i perceptuar si i tillë prej autorit. Gjithsesi kemi të bëjmë në rastin më të mirë me një përsëritje të saj hiperkorrekte, meqë në rregullat e leximit në greqishtes togu grafik <γκ> shqiptohet /ng/ [ng] (sh. më lart tab. 2). Këtë interpretim e

mbështet më së miri korrigjimi i dukshëm që ndërmerr në dorëshkrim autori ynë dora vetë: <γ[γ/κ]>. (sh. IIA rr. 10)

- /së vdhekur^o/ = IIB <σέ υδέκουρ^o>. Vështirësi leximi në foto(kopje)n e dorëshkrimit, sa i përket fundit të rrjeshtit ku vërehet me kujdes vetëm një shenjë që mund të klasifikohet si pikë ndërmjetëse (gr. semikolon) <·>, si presje <,> ose edhe si mbetje e një *jota*-s <ι> së rrëgjuar në buzë të fletës. Strukturën tematike-gramatikore të ngurrosur (në rasën rrjedhore) të këtij emri foljor asnjansës e ndeshim gjithsesi të plotë në faqen e parë 63^r 3: IIB /së vdhekurit/ = IIB <σε υδέκουριτ> = IIA <σευδέκουριτ>. Për mungesat po aq të zakonshme të nyjave shqese në tekst kemi bërë fjalë disa herë më lart.

rr. 11 /...e ishtë më kejqë se prapa e kejqë se para./ = IIB <ἐ εἶσι μα κέ/κῖ σε πράπα · ἐ κέ/κει σε πάρα>. Në tekstin burimor lexojmë <...καὶ ἔσται ἡ ἐσχάτη πλάνη χείρων τῆς πρώτης>. (St. TR: Math 27 64) Përpos pasigurisë në transkriptimin korrekt të ndonjë grafie a digrafi fundor nga ana jonë, lejohemi të përsërisim këtu gjykimin e Ashtës (1996 86) që mëton përkthimin *ad litteram* e të pabukur prej autorit anonim.

rr. 12 /kustodhi/ = IIB <κουστοδί> me përdorim si emër kolektiv “ruajtës të rendit, roje”. Huazim prej gr. κουστοδία “id.”.

rr. 12 /prini (mbi||llë...)/ = IIB <πρύνη (νμπει|λε...)> = IIA <πρύνην (μπεῖ...)>. *Parë nga perspektiva grafematike njësia e parë në kumtin e Pilatit: IIA <πρύνην> 2sh.urdh. “prini, shkoni” përmban një fundore të tepërt <-v> që nuk i përket asaj, një rast ky që e ndeshëm edhe një herë në tekst dy rreshta më lart, khs.: rr. 10 IIA <οὖν γκρε> = IIB <οὖ νγκρε> = IIB /u ngre/ (sh. aty).*

rr. 12-13 /mbi||llë varënë si e pat/ = IIB <νμπει|λε βαρενε σί ε πάτ> “...mbyllni varrin (/rrasën e varrit) si e pat.” Në këtë pasazh përkthimi i tekstit burimor biblik është i lirë dhe i pasigurtë nga ana e autorit, khs. gr. <...ὁπάγετε, ἀσφαλίσασθε ὡς οἶδατε.> (St. TR: Math 27 65) “...sigurojeni si të dini/mundni”. *Gjithsesi në përkthimin shqip pritej përdorimi i foljes mbill “mbyll” në vetën e dytë shumës (të mënyrës urdhërore), në përputhje si me mjedisin gjuhësor në tekstin burimor, ashtu edhe me kallëzuesit paraprijës /kejni ... prini/ (sh. më lart rr. 12). Andaj urojmë të mos gabojmë, në rast se përsiasim këtu në mos harresën e jota-s fundore gjatë hedhjes së përkthimit në letër nga ana e autorit: <νμπει|λε[ι]> = /mbilli!/, ose së paku leximin e një fjalëforme të*

*reduktuar (qoftë edhe për hir të metrikës) po në këtë vetë: *mbillë(ni), khs. më lart (rr. 8-9) /mos pi|qe~j e vinë/. Parapëlqejmë në tejshkrim këtë zgjidhje të dytë alternative, në mënyrë që të mos ngarkojmë autorin me gabime dhe lajthitje të larmishme, veçse jo gjithherë me forcë argumenti pozitiv.*

Problem më vete në interpretim ngërthen edhe pjesa e fundit /...si e pat/ = IIB <...σί ε πάτ>, e cila nuk gjan të përkojë në kuptim me gjegjësen greqisht të tekstit burimor <...ὡς οἶδατε>. Në homoniminë e fjalëformave të mundshme shqip për /pat/ = a) 3nj.kr.thj. “pati” si formë supletive e foljes kam (shq. vj. 1nj. patë, 2.nj pate; 3nj. pat); dhe b) 2sh.kr.thj. “patë” si formë supletive e foljes shoh (: shq. vj. t. pamë, patë, panë), parapëlqejmë opsionin e dytë, i cili – siç vepruam më lart – gjen mbështetje edhe në përkthimin simotër prej Anonimit të Elbasanit, khs.: “Merri kustodhit ec e mbulli e shëkoni.” (sh. më poshtë § 6.3.3 tab. 5). Sidoqoftë kemi të bëjmë në të dyja rastet me një fjalëformë foljore njërrrokëshe që nuk premtan aspak hershmëri në trashëgiminë e kulturës së shkrimit shqip.

rr. 13/sfragjisënë gurë/ = IIB <σφραγιῶσυνε γγουρι> “(ata) vulosën gurin/rrasën (e varrit)”. Folja *sfragjis* “vulos, sigloj” mund të këqyret si huazim diturak ose i çastit prej foljes gjegjëse gr. σφραγίζω “vulos” në tekstin biblik, khs. <(Οἱ δὲ πορευθέντες ἠσφαλίσαντο τὸν τάφον,) σφραγίσαντες τὸν λίθον...> (St. TR: Math 27 66).

rr. 14/Shum vietë zoti Nun (!)/ = IIB <σούμ βιέτι ζότι νοῦν> “Për shumë vjet, zoti Nun!”. Formulë urimi paralele me gr. Εἰς πολλὰ ἔτη, Δέσποτα!, e cila në fakt nuk është pjesë e tekstit biblik, por që kumtohet pas gjase nga kori në fund të këndimit me nota muzikore shoqëruese në ceremonitë kishtarë ortodokse. (sh. Ashta 1996 102) Emri *nun* është huazim nga gr. νουνός (< lat. *nonnus*) e në tekst përdoret si ofiq respekti ndaj atit shpirtëror (popës, peshkopit).

6.3 Vëzhgime rreth tekstit shqip si përkthim

6.3.1 Tropari i Pashkëve apo i Ngjalljes së Krishtit (fol 63^r)

Në dorëshkrimin anonim përcjellim vetëm në faqen “e parë” (fol 63^r) një pranëvendosje të tekstit shqip me gjegjësin burimor greqisht, të cilët po ia përcjellim lexuesit në tabelën që vijon. Në të dyja tekstet janë ndërmarrë plotësime dhe përmirësime normalizuese, që janë parashikuar në çdo rast me kllapa katrore:

Tabela (3): Përjasje e tekstit shqip me atë burimor greqisht të troparit.

Krishti u ngjall! = Χριστός ἀνέσται		
rr.	shqip	greqisht
3	Krishti u ngjall së vdhukurit; mortë [m]e mort[ë]	2 Χριστὸς ἀνέσται · ἐκ νεκρῶν θανάτω θάναται[ov]
4	e shkejle; ata qi [j]an [n]dë var, gjellnë dhuro	5 πατήσας · και τῆς ἐν τοῖς μνήμασι ζῶνν χαρισάμ[ενος]

Siç vumë në dukje më lart, kemi të bëjmë këtu me variantet shqip dhe greqisht të Troparit të Ngjalljes së Krishtit që këndohet mëngjesin e së Djelës së Madhe si pikë kulmore në Javën e Pashkëve (ortodokse). Prashtu vëmë oroe që përjasja mes dy teksteve lejon mirëfilli ndërhyrje redaksionale sidomos në tekstin shqip duke e bërë më se të kuptueshme strukturën e tij sintaksore sikurse edhe vetë kumtin burimor. I tillë është p.sh. rasti me korrekturën e prfj. *me* = / [m]e/ në vend të /e/ (= <ε> – rr. 3), e cila mund të shpjegohet edhe si rast haplologjie në distancë midis dy bashkëtingëlloreve simotra në pozicion po-nistor: (rr. 3) */mortë me mort[ë]/. Ndërhyrje të tjera në tekst mundësojnë gjithashtu dukuri të ngjashme të fonetikës sintaksore në ligjërimin e thjeshtë e të shpejtë popullor: (asimilim i plotë në kontakt – rr. 4) /qi [j]an [n]dë var/; sindëkur pozicioni i njëres ose tjetres grafi në fund të rreshtave përkatës, khs.: (rr. 3) /mort°/ = *mort[ë]* dhe (rr. 4) /dhuro°/ = (?) *dhuro[e]*. Një rrethanë të ngjashme në fund rreshti kemi edhe në variantin greqisht: (rr. 2) <θάναται[ov]> dhe (rr. 5) <χαρισάμ[ενος]>.

Asgjëmangut, duke ecur në këtë hulli, një shqyrtim të veçantë kërkon edhe përdorimi gramatikor në dukje i patëmetë i fjalëformës /shkejle/ (rr. 3) si vetë e dytë njëjës në të kryerën e thjeshtë, e cila në një vështrim të parë rezulton të jetë jo thjesht dhe vetëm shmangie gramatikore prej tekstit burimor. Përmasat e këtij problemi i kthjellon deri diku përdorimi i rregullt i vetës së tretë njëjës në përkthimet e mëvonshme liturgjike në gjuhën shqipe, khs. ndër të tjerë Noli (1914 9): *Krishti u ngjall së vdekurësh, me vdekje vdekjen shkeli edhe të varrosurve u fali jetën.*; sikurse (1952 280): *U ngjall nga varri Zoti Krisht, me vdekje vdekjen dyke shkelur, edhe të varrosurve, një jet' u dhuroj të lirë.*

6.3.2 Perikope e Ungjillit sipas Mateut (27 62-66 – fol 63^v)

Ndryshe nga e ashtuquajtura faqe e parë e dorëshkrimit (fol 63^r) ku tekstit të normalizuar shqip i pranëvitet gjegjësi burimor greqisht, në faqen “e prapme” (63^v) mungon një komoditet i tillë, andaj jemi të

detyruar të bëjmë së pari një përfaqje sado të përciptë midis tekstit të normalizuar shqip me gjegjësin biblik në greqisht që kemi marrë si model në këtë studim (Stephanus 1550 Textus Receptus: Math 27 62-66), si vijon:

Tabela (4): Përfaqje e tekstit të normalizuar shqip me atë burimor greqisht të Perikopesë së Ungjillit sipas Mateut (27 62-66)

63 ^v	Pericope evangelica (Math 27 62-66)	
1	[Ungjilli shqip i së Premtes së Madhe;	<i>Εὐαγγέλιον ἄρβανεΐτακον τῆς μεγάλης</i>
2	<i>dijën e drejtë të dëgjovmë prej Shenjtit</i>	<i>παρασκευῆς σοφει ὀρθῆ ἀκούσομεν τοῦ αγίου</i>
3	<i>Ungjill]</i> Prej i Shin Mathë	<i>εὐαγγελίου</i>
3	Ungjill anagnosmë: Evangjel Shintë, e	
	Prempte e Madhe.	
4-	(62) E me nesër që është me~ të	(62) Τῆ δὲ ἐπαύριον ἦτις ἐστὶν μετὰ τὴν
	prempte, u mbëlodhë e priftëri edhe farisej	<i>παρασκευῆν συνήχθησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ</i>
-5	e thanë Pilato:	<i>Φαρισαῖοι πρὸς Πιλάτον</i>
6-	(63) “Zot e kujtuam se ai u	(63) λέγοντες Κύριε ἐμνήσθημεν ὅτι
-7	pllan edhe kur ish gjall, e tha se prë tre dit	<i>ἐκεῖνος ὁ πλάνος εἶπεν ἔτι ζῶν μετὰ τρεῖς</i>
	përirremë.”	<i>ἡμέρας ἐγείρομαι</i>
7-	(64) “Urdhuro ashtu – gjielli së Zot! – t’[i]	(64) κέλευσον οὖν ἀσφαλισθῆναι τὸν τάφον
	mbilletë vari mos riqe~j e vinë natë[n] e	<i>ἕως τῆς τρίτης ἡμέρας μήποτε ἐλθόντες οἱ</i>
	aùtoù μαθηταὶ e viedhën atë. Pra thon	<i>μαθηταὶ αὐτοῦ νυκτὸς κλέψωσιν αὐτὸν καὶ</i>
	llausi se u ngre së vdhekur[it] e ishte më	<i>εἴπωσιν τῷ λαῷ Ἡγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν</i>
-11	kejqë se prapa e kejqë se para.”	<i>καὶ ἔσται ἡ ἐσχάτη πλάνη χειρῶν τῆς πρώτης</i>
12-	(65) Pra tha Pilati: “Kejni kustodhi; prini;	(65) ἔφη δὲ αὐτοῖς ὁ Πιλάτος Ἔχετε
-13	mbillë varënë si e pat.”	<i>κουστωδιάν ὑπάγετε, ἀσφαλίσασθε ὡς οἴδατε</i>
13-	(66) Sfragjisënë gurë me t[ë] gjithë	(66) οἱ δὲ πορευθέντες ἠσφάλισαντο τὸν
-14	kustodhie.	<i>τάφον σφραγίσαντες τὸν λίθον μετὰ τῆς</i>
		<i>κουστωδίας</i>
14	<i>Shum vietë zoti Nun!</i>	<i>[Εἰς πολλὰ ἔτη, Δέσποτα!]</i>

Pas kësaj përfaqjeje tabelare vërejmë së pari që me autopsinë e ndërmarrë më lart nuk arritëm ta zbërthejmë tekstin shqip në çdo detaj, ndërkohë që përfaqja me tekstin biblik në greqisht na lejon së paku të mësojmë shpejt që këta nuk përkojnë gjithkund me njëri-tjetrin. Papoltësinë në përkthim e vuan sidomos paragrafi i fundit (§ 66) e kjo mund të ketë të bëjë: a) qoftë me ndonjë shkurtësë të mundshme të tekstit biblik në kontekstin liturgjik përkatës; b) qoftë me ndonjë lajthitje të autorit anonim; c) deri edhe me ndonjë arsye të thjeshtë ase triviale, siç mund të ishte p.sh. mungesa e hapësirës së nevojshme në këtë faqe të foljes (63^v; hollësisht më poshtë § 6.4)

Përfaqja mes dy teksteve e qartëson gjithsesi ndikimin e greqishtes si gjuhë liturgjike dhe prestigji kulturor në formimin

intelektual së paku të autorit. E ky ndikim bëhet më se i dukshëm në përzgjedhjen e leksikut të përshtatshëm në përkthim ku – krahas ndonjë huazimi popullor, si p.sh.: *llausi* “bota, njerëzit, gjindja”, *nun* “at shpirtëror” – nuk mungojnë assesit huazime të natyrës diturake e të çastit, si p.sh.: *anagnosmë*, *evangjel*, *plan*, *kustodhi*, *sfragjisënë*, madje deri te fraza e gatshme emërore: [oi] *αὐτοῦ μαθηταῖ* “dishepujt e vet”, që janë të pranishme edhe në tekstin burimor greqisht.

Shpresojmë të mos jemi larg së vërtetës, në qoftë se mëtojmë tani që në tekst nuk mungojnë as ndikime të natyrës gramatikore, siç është p.sh. përdorimi i rrallë i nyjës së prapme shquese, meqë nuk është e pranishme si e tillë në (tekstin) greqisht, përkatësisht përdorimi i pazakonshëm i nyjës së përparme (shquese) që është i pranishëm si i tillë në (tekstin) greqisht. Një situatë e ngjashme vërehet gjithashtu në përdorimin krejt sporadik të trajtave të shkurtra të përemrit vetor, përkatësisht të dyfishimit sidomos të kundrinës së zhdrejtë, si dukuri e sintaksës popullore ballkanike që mungon në (tekstin) greqisht; khs. për të dyja këto dukuri: /...u mbëlodhë e priftëri edhe farisej e thanë Pilato:/ = gr. <...συνήχθησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι πρὸς Πιλάτον:> (sh. më lart § 6.2 rr. 5).

6.3.3 Perikope e Ungjillit sipas Mateut (27 62-66) në kulturën ortodokse të shkrimit shqip

Informacion më të plotë rreth tekstit si përkthim fitojmë duke rrokur në qerthullin e përqasjeve tona edhe gjegjëset simotra në trashëgiminë e kulturës ortodokse të shkrimit shqip, bash ashtu siç i përcjellim në tabelën e mëposhtme, ku kemi pranëvënë disa autorë të shek. XVIII-XIX, ndër ta: Anonimi i Elbasanit (1761), Vangjel Meksi (1819 – dsh.), Vangjel Meksi & (red.) Grigor Gjirokastriti (1827), Konstandin Kristoforidhi (1879¹ = 1910²)¹⁶

¹⁶ Lidhur me gjegjëset shqip të kësaj perikopeje jemi mjaftuar këtu me tejskrimet e ndërmarrë nga Elsie 1995; Lloshi 2012, 2017.

Tabela (5): Perikope e Ungjillit sipas Mateut (27 62-66) në kulturën ortodokse të shkrimit shqip (shek. XVIII-XIX)

	Anonymus Ambrosiana ?	Anonymus Elbasan 1761 (?)	Vangjel Meksi (dsh.) 1819	Meksi & Gjirokastriti 1827	Kristoforidhi 1910 ² (1879 ¹)
62	E me nesër që është [pas] të premtje, u mbëlodhë e priftëri edhe farisej e thanë Pilato:	Nesëret qi ishte pas cë premtjejt u mbëlodhë upeshkëpinjtë e farisei ke Pilati	E nesëret që është pas të premtisë, u mbjodhë të paretë ee priftëret, edhe farisejtë ndë Pilatua:	E të nesërmë që është pas së premtësë, u mbjua-dhë të parët e priftëret, edhe farisejtë ndë Pilatua.	Edhe mbë të nesërmë, që është pas së premtësë, u mblohnë kryepriftërit' edhe farisenjtë te Pilati,
63	"Zot e kujtuam se ay pflan edhe kur ish gjall, e tha se për tre dit përtrëmë."	e i thotë: "Z[o]lt, përëndi, ky r[re]m]ës kur qe g]jal pas të t[r]e]jtët dit më gjini."	"Zot, u kujtuam se ai gënjeshtari tha kur ronte: pas tri diç; do të ngjaallëm."	E i thanë: Zot, u kujtuam se ai gënjeshtari tha kur qe i gjallë, se pas tri ditet do të ngjalle.	Dyke thënë: Zot, neve mbajmë mënt, se ay gënjeshtari tha kur qe edhe i gjallë, se: Pas tri ditsh do të ngjalle.
64	"Urdhuro ashtu – gjellsë Zot! – t' [i] mbilletë vari mos paqë j e vinë nate oi avroñ μαθηται e viedhën ata. Pra thon llausi se u ngre së vdhukur[il] e është më kejqë se prapa e kejqë se para."	"E urdhëno t[ë] mbullinjëmë vorë mjen më t[r]e]jt dit. [më] gjeni. e urdhëno t[ë] gjo]njëmë vorë mjen më të t[r]etët dit.[i] mos vijnën psuamt te tij natën e vjedhë atë e thonë g]nja se u gre pr[e]j]j vorrit, e jet cë prapëm turp tepër pëpara."	"Porësit, adha, të ruhetë vari gjerë bë të t[r]etë ditë, mos vijnë mathitit e tij natën e e vjedhë atë, e thonë ndë lauz: U ngre ngaha të dekurët, e do të jeeitë gënjeshtre e pastajëme m' e ligë se e para."	Porësit, dha, të ruhetë vari, gjera të tretënë ditë, se mos vijnë mathitëjt e tij natën e e vjedhë atë, e thonë te laoi: U ngjall nga të vdekuritë; e do të bëne-të gënjeshtre e pastajme më e ligë se e para.	Urdhëro pra të ruhetë vari gjer mbë të tretënë ditë, se mos vijnë nxënësit' e ati natën' edhe e vjedhë, edhe i thonë llauzit, se u ngjall nga të vdekuritë; edhe gënjeshtir' e pastajmë do të jetë më e keqe se e para.
65	Pra tha Pilati: "Kejpi kustodhi; prini; mbillë varënë si e pat."	Ju tha ature Pilati: "Merri kustodhit ec e mbulli e shkoni	Edhe Pilatoa u tha atire: "I kini trimatë që ruajnë, e kini kustodhinë, hajdeni, e ruajni si diji."	Edhe Pilatua u tha ature: Keni kustodhinë (trimatë që ruajnë), hajdeni, e ruajni sikundrë dini.	Edhe Pilati u tha atyre, Keni ruajtës, shkoni, e siguro-e-ni si të dini.
66	sfragj-sënë gurë me t[ë] gjithë kustodhie.	e gjifni vorre me kustodhit."	Edhe ata vanë, e ruajnë varë. E vulosnë gurë me kustodhi (e me trima që ruajnë).	Edhe ata si vanë, ruajtinë varë. E vulosnë gurë me kustodhinë bashkë.	Edhe ata vanë e siguruanë varrinë, dyke vulosurë gurinë bashkë me ruajtësitë.

Një përjasje sado e përciptë ndërmjet tekstit tonë (A) me këto katër variante shqip të së njëjtës perikope (Math 27 62-66) në shek. XVIII-XIX, na lejon së pari të mbledhim dhe sistematizojmë tipare të përbashkëta dhe dalluese mes syresh. Rëndësi të veçantë fiton në këtë rast sidomos përjasja e tekstit tonë (A) me gjegjësin (B) të shek. XVIII, të hedhur në letër prej të ashtuquajturit Anonimi i Elbasanit (1761), i cili ndoshta ka pasur mirëfilli të njëjtin funksion liturgjik, sikurse teksti ynë.

- Struktura e tekstit i bashkon përkthimet A dhe B duke i dalluar ato qartas prej gjegjëseve C = D = E. Kjo afri mes tyre dhe njëkohësisht dallim me tri të tjerat bëhet e dukshme sidomos sa u përket kumtit dhe gjatësisë së tekstit në §§ 65-66. Bëhet fjalë për një dallim të strukturës tekstore që mund e duhet të shërbejë si argument pozitiv për të kërkuar natyrën dhe motivin e përkthimeve A dhe B në kontekst liturgjik, që vjen me thënë si tekste të shoqëruara me një sfond muzikor koral në ceremonitë liturgjike përkatëse.¹⁷ Pra nuk kemi të bëjmë këtu me përpjekje të vetëdijshme përkthimi të saktë të biblës në vetvete apo një ungjilli të saj, siç është rasti me autorët e përkthimeve C, D dhe E.

Përgjigjen e saktë lidhur me ndryshime të kësaj natyre na e jep pas gjase Borgia (1930 23), sipas të cilit “Ma è tempo oramai di trattare direttamente del nostro testo. Purtroppo esso non ci dà la versione della *Pericope Pasquale* ma quella dell’ *Ἄρθρον* solenne del Sabato Santo, o dell’ *Ἐπιτάφιος Θρήνος*.”

- Nuk mungon leksiku i përbashkët në pjesë të vështira përkthimi, ku tekstet A dhe B dallohen dukshëm prej C, D dhe E, si p.sh.: (§§ 64-65) “mbyll varrin” ≠ “ruaj/siguroj varrin”, sikurse (§ 65) “shoh” ≠ “di”. Këtu lejohe mi të ngërthejmë edhe “shtesat” që i bëhen tekstit biblik, si p.sh.: (A § 64) /gjiellsë Zot!/ pranë (B § 63): /([Z[o]t,) Përendi/, të cilat mungojnë në tekstet B, C dhe D sikurse edhe më vonë te Noli (1908, sh. shën. 14).

¹⁷ Ndryshe vepron Noli qysh në përkthimet e tij të para, ku përcjell të plotë tekstin biblik – bazuar tërësisht në tekstin e Kristoforidhit (E) – për nevojat e krenimit liturgjik të Javës së Pashkëve, khs.: “Ungjill XII, pas Matheut. (62) M’atë kohë, mbë të nesërmen, që është pas së kremtesë, u mblotnë kryepfiftërit dhe Farisenjtë ne Pilati (63) duke thënë, Zot, neve mbajmë mënt, se ay genjeshtari tha kur qe gjallë, se Pas tri dit do të ngjalle. (64) Urdhëro pra të ruhet vari gjer mbë të tretën ditë, se mos vinjën nxënësit e ati natën edhe e vjedhën, edhe i thonë popullit, se u ngjall nga të vdekurit: dhe gënjeshtër’ e pastajme do të jetë mëë e keqe se e para. (65) Edhe Pilati u tha atyre, Kini ruajtës: shkoni e shiguroni si të dini. (66) Edhe ata vanë e shiguruanë varin duke vulosurë gurin, bashkë me ruajtësit.” (Noli 1908 68v.)

- Jo pa rëndësi janë edhe të ashtuquajturat “shmangie të rënda” të përbashkëta në tekstet A dhe B prej tekstit burimor biblik, si p.sh.: (§ 64) /Pra thon llausi/ (A) = /e thonë gjinja/ (B) “thotë/thonë bota” kundrejt /(ata) thonë ndë llauz/ (C) = /e thonë te laoi/ (D) = /i thonë llauzit/ (E), sikurse edhe te Noli (shën. 14): /i thonë popullit/.

Këto afëri ndërmjet teksteve A dhe B, që përmblohdhëm të sistematizuara më lart, parë këto edhe si dallime prej teksteve C, D dhe E, lejohemi t’i përcjellim tash si argumente pozitive në hetimin e mëtejshëm të tekstit tonë në mjedisin kulturor-historik e gjuhësor, por – e pse jo (!?) – edhe në boshtin kronologjik të kulturës (ortodokse) të shkrimit shqip, të cilat do t’i cekim thukët në rubrikat vijuese.

6.3.4 Teksti i perikopesë... në përqsasje me përkthimin e Buzukut (1555)

Së fundi lejohemi të ndërmarrim edhe një përqsasje sado të përciptë me përkthimin e pjesës përkatëse të Ungjillit (Mt 27 62-66), të cilën e ngjërojme në “Mesharin” e Gjon Buzukut (65vb), si vijon (tab. Nr. 6):

Pericope evangelica (Math 27 62-66)		
	DBA (fol 63 ^v)	“Meshari” i Buzukut (fol 65vb)
1	[<i>Ungjilli shqip i së Premtes së Madhe;</i>	
2	<i>dijën e drejtë të dëgjojmë prej të shenjtit</i>	
	<i>Ungjill] Prej i Shin Mathë</i>	
3	Ungjill anagnosmë: Evangjel Shintë, e	
	Prempte e Madhe.	
4-	(62) E me nesër që është me [~] të	E të dytënë ditë ëmbas Pashket vonë e u
-5	prempte, u mbëlodhë e priftëri edhe farisej	banë bashkë të parëtë e priftënet e farizejtë
	e thanë Pilato:	tek Pilati,
6-	(63) [e thanë] “Zot e kujtuam se ai u	tue i thashunë: Zot, në na rā ëndë mend se aj
-7	pllan edhe kur ish gjall, e tha se prë tre dit	mamës tha se aj kish me gjellë, tue u
	përiremë.”	ëngjallunë të tretënë ditë.
7-	(64) “Urdhuro ashtu – gjiellsë Zot! – t’[i]	Ordhëno prashtu të ruhetë vortë djerie të
	mbilletë vari mos piqë [~] e vinë natë[n] [o]i	tretënë ditë, përse mos vinjënë dishipujtë e
	αὐτοῦ μαθηταῖ e viedhën atë. Pra thon	tī e ta shpienë udhësë, e të thoenë
	llausi se u ngre së vdhekur[it] e ishtë më	popullisë se aj u ëngjall ën mordjet; e aty të
-11	kejqë se prapa e kejqë se para.”	jetë mā të madh të keq se të parëtë.
12-	(65) Pra tha Pilati: “Kejni kustodhi; prini;	E Pilati tha atyne: Ju i kini kujdes për të
-13	mbillë varënë si e pat.”	ruojtunë; ecëni e ruoni si dini ju.

13- -14	(66) Sfragjisënë gurë me t[ë] gjithë kustosidie.	E ata vonëte e vunë shtrazët vorit, embuluom gurrë me shtrazët qi e ruonjinë.
14	<i>Shum vietë zoti Nun!</i>	

Përqsasja me tekstin e Buzukut qartëson edhe më mirë qoftë shmangiet në strukturë dhe përkthim të cituara më lart (§ 6.3.3) ndërmjet teksteve A dhe B kundrejt simotrave C, D, E, qoftë edhe ndikimin e thellë në leksik dhe morfosintaksë prej greqishtes që përcjell në përkthim autori ynë anonim (§ 7.1 etj.).

7 Vëzhgime mbi zonën dialektore dhe kronologjinë të dorëshkrimit

Do shtuar që në fillim që shkurtësia e dy teksteve të dorëshkrimit tonë sikurse edhe anonimiteti i autorësisë e vështirësojnë dukshëm saktësimin e kohës dhe vendit të tij në trashëgiminë e kulturës të shkrimit shqip me alfabet grek. Kësaj rrethane i shtohet si vështirësi objektive shtesë prania e dorëshkrimit si “mish i huaj” në një kodik dorëshkrimesh të ndryshme vetëm greqisht që i takojnë kryesisht periudhës së shek. XIV. Si vështirësi subjektive i përcjell shkruesi i këtyre radhëve lexuesit edhe mungesën e shkëmbimit të përvojës ndërdisiplinore në debatin shkencor-intelektual, për të cilën do të ndalemi thukët në rubrikën në vijim (§ 8). Prashtu le të mjaftohemi paraprakisht vetëm me pyetjen: Sa dhe në ç’mënyrë ndihmojnë autopsia dhe interpretimi filologjik-gjuhësor i dorëshkrimit në përcaktimin e trevës dialektore të autorit anonim, përkatësisht të gjuhës së teksteve, sikurse, madje sidomos, në datimin dhe vendin e tij në kulturën e shkrimit shqip? Pavarësisht nga mënyra e formulimit, në të dyja rastet kemi të bëjmë me pyetje që vijnë krejt natyrshëm pas gjithë atij mundimi e stërmundimi që përjetuam gjatë autopsisë dhe interpretimit filologjik të të dyja teksteve, bash ashtu siç i kemi përcjellë në rubrikat më lart (§§ 5, 6). Andaj le të kufizohemi kë për kë vetëm në ato vëzhgime që lejon analiza gjuhësore e tekstit.

7.1 Vëzhgime mbi zonën dialektore të gjuhës së autorit

Asgjëmangut, një analizë sado e detajuar e këtyre dy teksteve me gjatësi më se modeste e me një larmi të kufizuar fjalëformash, nuk premtton më shumë se do kumte të përgjithshme, të cilat nuk arrijnë assesi të plotësojnë sadopak atë zbrazësi objektive që kushtëzon mungesa e të dhënave dokumentare lidhur me kronologjinë e hartimit të tekstit si edhe me vetë autorin e tij, përkatësisht zonën dialektore, të cilën ai potencialisht përfaqëson. Prashtu siguri në izolimin e teksteve

me mjete gjuhësore si përmendore shqip në Arealin Kulturor të Jugut kumtojnë së pari do tipare kryesore që përkrijnë dukshëm me ato zona dialektore ku flitet toskërisht. Lejohemi të radhisim këtu ndër të tjera izofonet:

- Grupi nistor t. *va-* në fjalëformën m.kall.nj.shq. *varënë* (fol 63^v § 65), krahas em.shq. *vari* (§ 64) dhe kall.pashq. *var* (63^r) kundrejt g. *vo-* në tekstin e Anonimit të Elbasanit (1761): *vorrë* dhe *vorrit* (§ 64);
- Togzanori *-ua-* në fjalëformën foljore 1.sh.kr.thj. *kujtuam* (§ 63) kundrejt varianteve *-uo-*, *-ue-*, *-ū-* që dalin rregullisht tek autorët e vjetër gegë, khs.: *kujtuom*, *kujtuem*, *kujtum*.¹⁸
- Dukuria e rotacizimit të ndërzanores **-n-* → t. *-r-* ~ g. *-n-*, khs. (fol 63^v) 2nj.urdh. *urdhuro* (§ 64) kundrejt *urdhëno* te anonimi i Elbasanit e *ordhëno* te Buzuku (*po aty*) etj.

Këtë larmi tiparesh mbarëdialektore e dëshmon më së miri kultura e hershme e shkrimit shqip prej gjithë autorëve toskë (dhe italo-arbëreshë), pa dallim të krahinës burimore dialektore brenda këtij areali, khs. (KOB shek. XVIII): *vate*; *dual(ë)*, *duallë*, *muarrë*; *vaturë* etj.; (DAM 1897-1902): *duallë*, *muar(ë)*; *shtrënguarë*; (GRV 1900): *vate*; *muarë*; *vatur* etj. Të njëjtat tipare dëshmojnë mirëfilli edhe autorët bejtexhinj toskë të kulturës orientale (me alfabet arab) të kësaj periudhe, khs. (HZK) *vate*, *suall*, *muarr(ë)*; *vaturë*; (NEF) *vate*; *muarr(ë)*; *vaturë* etj.

Konstatimi në dy fjalëforma i çbuzorëzimit të zanores së rrënjës të foljes *mbyll*, khs. (fol. 63^v) *t'[i] mbilletë (vari)* “t’i mbyllet varri” (64) ose *mbillë (varënë)* “mbyllni varrin!” (65), lejon gjithsesi të zhvendosim të folmen e autorit anonim në jug të hapësirës shqipfolëse, pikërisht në ato zona ku zanorja /y/ është çbuzorëzuar rregullisht si rrjedhojë e kontaktit të vazhdueshëm ndër-gjuhësor me greqishten; khs. psh. situatën gjuhësore që ndeshim në tekstin e (së ashtuquajturës Gramatikë e) Jani Vellarait (Jochalas 1980; 1985). Përndryshe, “çrregullime” të natyrës morfo-sintaksore që vërehen (vetëm) në tekstin e Perikopesë së Ungjillit sipas Mateut (Mt 27 62-66), siç janë p.sh. përdorimi i çrregullt i nyjës shquese të prapa- e të paravendosur, përkatësisht i mungesës së saj, sikurse mungesa e shenjimit (të detyrueshëm) të kundrinës së zhdrejtë me trajtë të shkurtër të përemrit vetor, të gjitha këto

¹⁸ Në tekstin e Anonimit të Elbasanit e ndeshim këtë grup vetëm në një rast, por si tipar tosk, khs. /psuamt/ (§ 64), i cili do shpjeguar me pozicionin e asaj treve në zonën kalimtare midis dy dialekteve kryesore. (Gjinari 1989 49)

mund a duhet të interpretohen qoftë edhe si veçori individuale të autorit, të përfuara falë formimit të tij intelektual, nëmos synimit të tij për përkthim *ad litteram* të tekstit burimor greqisht. Gjithsesi, këto dy tekste të shkurtra për fat të keq nuk përcjellin dëshmi të tjera gjuhësore që do ta pozicionin gjuhën e autorit në zonat kufitare më jugore në hapësirën shqipfolëse (ose ndër arvanitasit e Greqisë, nëmos arbëreshët e Italisë), siç janë p.sh. ruajtja e togjeve bashkëtingëllore (çam./ar.Gr./ (pjesërisht) ar.It.) *kl, gl* kundrejt shndërrimit të tyre në *gj* në zonat veriore brenda këtij areali.¹⁹

7.2 Kronologjia e dorëshkrimit si tekst

Pra prania e dorëshkrimit tonë si “mish i huaj” në një kodik me materiale dokumentare që u takojnë shek. XIV nuk parakupton patjetër si rrjedhojë kauzale moshën e tij në këtë periudhë, përkundrazi e vështirëson edhe më shumë fiksimin e saj.²⁰ Këtë gjykim e ndeshim rregullisht në shumësinë e studimeve që i janë përkushtuar këtij dorëshkrimi, sidomos pas botimit të punimit të Borgia-s (1930 33). Dhe është pikërisht ky gjykim në formë premise studimi, përkatësisht mungesa e të dhënave të dokumentimit historik, ajo çka i ka dhënë dorë të lirë përsiatjeve ndër më të ndryshmet, të cilat e relativizojnë sipas rastit kronologjinë e këtij dorëshkrimi ndërmjet: a) fillimit të shek. XIV (Borgia 1930 33); b) fundit të shek. XV ase fillimit të shek. XVI (Roques 1932 9; Ashta 1996² 82vv. etj.), c) në shek. XVII-XVIII (Lambros 1930 481v.), madje d) deri në shek. XVIII-XIX (Kurilas 1931 46).²¹

Një përshkrim të detajuar të historikut të studimit lidhur me këtë çështjeje aspak të dorës së dytë e ngjerojmë në punimin e Ashtës (1996 82vv.), i cili rreket të sjellë në diskutim argumente gjuhësore, të cilat do të mbështesnin, sipas tij, kronologjinë e dorëshkrimit në fillimet e shek. XVI. Ndër to feksin, ndër të tjera: a) leximi paksa i nxitur i do sekuencave grafike të plotësuara në transliterim po prej tij, si p.sh.: **kl(e) gjall* për *ish gjall* (fol. 63^v 6-7), **gjiellshi(t) Zot* për *gjiellsë Zot* (rr. 8), po ashtu edhe b) mbivlerësimi i disa strukturave

¹⁹ Në disa riprodhime e transliterime të dorëshkrimit ndeshim ende leximin e gabuar ku mëtohet prania e grupit bashkëtingëllor /kl/ si tipar dialektor arkaik i të folmeve çame; sh. më lart 63^v rr. 6-7 /ish gjall/ (ndryshe Ashta 79v. [?]/kl(e) gjall/).

²⁰ Një rast të ngjashëm përcjell edhe zbulimi kohët e fundit i tekstit shqip me pjesë të Perikopesë së Ungjillit sipas Gjonit (Joh 11) në fondet e dorëshkrimeve të bibliotekës së Manastirit të Shën Trinisë në ishullin e Halkit. (Çunga & Demiraj 2019)

²¹ Hollësisht Ashta 1996² 83vv.

fonematike e fjalëformave gramatikore shumërokëshe, si p.sh.: *u mbëlodhë* (rr. 4-5), *përiremë* (rr. 7), *mbilletë* (rr. 8) etj. Edhe ky argument i dytë nuk i shpëton dot kritikës konstruktive, meqë përpos këtyre strukturave të parapara si “(tejet) arkaike” teksti përcjell si i tillë edhe struktura rrokjesore në dukje “të rrudhura” që pritet të vlerësohen si të një moshe të re e që na shfaqen si të tilla sot e gjithë ditën në hapësirën shqipfolëse. Parë nga kjo perspektivë dorëshkrimi ynë lë të kuptohet me qenë në do raste disi i avancuar në kohë edhe në përjasje me përkthimet e Meksit, madje edhe sosh të Kristoforidhit, ashtu siç i kemi pranëvënë bashkë në tabelën nr. 5, khs.: (§ 64 A) *vinë*, *viedhën kundrejt* (C, D) *vijënë*, *vjedhënë*, (E) *vjedhënë*, e pa dyshim edhe te Buzuku, khs. *vinjënë* (tab. nr. 6).

Kjo situatë gjuhësore ekuivoqe na nxit të mendojmë se do të ishte më shpresëdhënëse për studimet e ardhshme me pranuar qoftë edhe përkohësisht, që gjuhësia historike e shqipes sot për sot nuk ka zhvilluar ende një praktikë metodike dhe kritere efikase klasifikimi lidhur me kronologjinë e dorëshkrimeve anonime të kësaj natyre në traditën e kulturës së shkrimit shqip.

Në mungesë e kësaj premise metodike e në kuadrin e një eksperimenti të radhës lejohemi të pjesëmarrim në diskutim me një përsiatje alternative që i ndan qoftë edhe përkohësisht këto dy tekste nga njëri-tjetri, në kuptimin që autori hedh në letër: a) Troparin e Pashkëve si tekst i mëhershëm i traditës gojore në bashkësinë ortodokse shqipfolëse, së paku në ato treva jugore ku jetonte (dikur), dhe b) Perikopenë e Ungjillit sipas Mateut (Mt 27 62-66) si përkthim i një teksti liturgjik prej tij dora vetë.

7.2.1 Tropari i Pashkëve

Sa i përket moshës së hershme tekstit të Troparit të Pashkëve (fol 63^r rr. 2-3), i cili nuk do përzier patjetër me kohën e hedhjes së tij në letër prej autorit anonim, argumenti pozitiv rezulton të jetë, ashtu siç edhe pritet të jetë, i natyrës leksikore, meqë krahas huazimit latin si përbërës – e pse jo (!?) – i terminologjisë së hershme kristiane (= latine mesjetare): (f./m.) *mort*, në formën, pas gjase, edhe më arkaike (f.) *mortë* (= <μόρτ>) < lat. *morte-* “vdekje”,²² kemi sidomos shenjuesin e kryehershëm leksikor *gjellë*, nj.kall.shq. *gjellnë* (= <γγέλλα>) “jetë” që me këtë kuptim nuk ka lënë ndonjë gjurmë si

²² Khs. më lart (tab. nr. 6: Buzuku): *...aj u ëngjäll ën mordjet*. Për praninë e varianteve të ndryshme të këtij emri në tekstin e Kuvendit të Arbënit (1706) sh. Demiraj 2012 395.

në shqipen e folur ashtu edhe në kulturën e shkrimit shqip që njohim deri sot në gjithë hapësirën kompakte shqipfolëse.²³

E pranishme është *gjellë* me kuptimin “jetë” në letërsinë arbëreshe, khs.: Jul Variboba “Gjella e Shën Mëris s’ Virgjër” (Rrom’ 1762), veçse nuk mungon as te “Meshari” i Gjon Buzukut, në librin e parë të botuar shqip që njohim deri sot (ndër arbëneshët e Italisë së Veriut), khs.: *Përse muo persekutoi anëniku shpirtinë tem, e përveu për dhë gjellënë teme.* (fol 17vb); *Të lëvdonj Tenëzonë ëndë gjellë teme; e u të këndonj Tinëzot djerie të jëm.* (fol 19va); *Pr emënë të kryqsë shenjte e të Birit Zotit tinë Jezu Krishtit; e pr emënë të Atit e Shpittit shenjt, qi një vend bashkë jesënë e gjellë kanë, Zot, për jetë të jetësë. Amen.* (23vb) etj. Po ashtu edhe formimi prejëmëror: *gjellin* “jeton”, khs.: *Qi aj me tÿ gjellin e zotënon për jetë të jetësë. Amen. Zot, përze oratënë teme.* (fol 15va); *O Zot, bāsi i gjithë shekullit, tÿ të klofsha truom, qi me Atët e me Shpirtinë shenjtë gjellin e jet, për gjithë jetë të jetësë.* (fol 19va) etj.

Prashtu, përjasje leksikore të kësaj natyre, na lejojnë të mëtojmë pa mbyllur njërin sy e tjetrin vesh një moshë më se të hershme të Troparit shqip të Pashkëve në Arealin Kulturor (ortodoks) të Jugut, çka vjen me thënë që autori ynë anonim hedh thjesht dhe vetëm në letër atë traditë popullore në bashkësinë ortodokse që e këndonte troparin *ab immermorabili* (edhe) në gjuhën shqipe gjatë celebrimit të Pashkëve të Djelën e Madhe, siç përsiat edhe Borgia në punimin e tij (1930 33), si vijon:

“Il Nilles²⁴ col testo greco dà la versione Slava, Rumena, Araba ed Ungherese; non conobbe l’Albanese, nè d’ altronde questa lingua entra nel numero delle liturgiche, nonostante che gli Albanesi *ab immermorabili* abbiano cantato come tutti gli altri Ortodossi, nella propria lingua, la Risurrezione del Cristo”.

7.2.2 Perikope e Ungjillit sipas Mateut (Mt 27 62-66)

Ndryshe nga teksti i Troparit të Pashkëve, moshë e tekstit të dytë, bash ajo e Perikopesë së Ungjillit sipas Mateut (Mt 27 62-66) përkon në kohë me hedhjen e saj në letër si përkthim (në mos kopjim ?) prej vetë autorit anonim. Meqë ky përkthim duhet të ketë pasur në zanafillë tjetër destinacion, që vjen me thënë jo si përkthim i mirëfilltë i një teksti biblik, por më fort si tekst liturgjik që shoqërohej prej masës së besimtarëve me një sfond muzikor koral, lejohemi t’i anashkalojmë pa gabuar rëndë përjasjes

²³ Çabej SE IV 319v.

²⁴ Nilles, N.: *Calendarium manuale utrisque Ecclesiae ecc. Oeniponte 1897.* (cituar sipas Borgia-s 1930 8: Bibliografia)

strukture-gjuhësore me tekstet gjegjëse biblike të Meksit (dhe Gjirokastritit) si edhe të Kristoforidhit (tab. nr. 5: C, D, E) e pse jo, edhe atij të Buzukut (tab. nr. 6). Asgjëmangut, përqasja me tekstin e Anonimit të Elbasanit (1761 ?) është e tillë sa mund të mëtohet pa mëdyshje se kemi të bëjmë me të njëjtin tekst liturgjik burimor, pra me të njëjtin motiv përkthimi, andaj edhe me të njëjtën strukturë tekstuale, veçse i përkthyer shqip nga dy autorë të ndryshëm, përkatësisht në dy të folme të ndryshme dialektore brendapërbrenda Arealit Kulturor (ortodoks) të Jugut.

7.2.3 Përqasje kronologjike mes dy teksteve

Një pyetjeje pas gjase të fundit të natyrës tekstuale dhe gjuhësore historike, se cili ndër këto dy tekste të dorëshkrimit tonë është a mund të jetë i mëhershëm se tjetri (?), parapëlqejmë t'i përgjigjemi me një pyetje të përkundërt: A jemi sot për sot në gjendje të qëmtojmë në këto dy tekste ndonjë fakt gjuhësor që na lejon të heqim shenjën e barazimit në kohë mes tyre? Përgjigja në këtë rast është më e thjeshtë: Nuk jemi në gjendje, sepse edhe vërejmë të mos ekzistojnë syresh. E po aq i thjeshtë është edhe konstatimi pozitiv që ndërsa teksti i perikopesë është produkt përkthimi individual, teksti i troparit përfaqëson një traditë të hershme popullore në liturgjinë ortodokse, ku në ceremoni të caktuara fetare mund ose lejohej të përdorehin edhe gjuhët anase si mjet komunikimi brenda bashkësisë së krishterë. Është pikërisht kjo përgjigje dyfishe që na lejon tash të fiksojmë për të dyja tekstet qoftë edhe përkohësisht dhe vetëm për nga perspektiva tekstuale dhe gjuhësore historike një periudhë kohore *post quem non* që nuk e kapërcen gjysmën e shek. XVIII, kur mendohet të jetë përfutur dorëshkrimi i anonimit të Elbasanit (1761: sh. lart. § 7.2.2: teksti B²⁵).

Kjo përsiatje e mbështetur gjithsesi pa forcë argumenti gjuhësor-filologjik pozitiv na grish të pjesëmarrim tash në diskursin shkencor-intelektual mbi këtë dorëshkrim edhe sa i përket kornizës së tij paradhe peritekstuale. Prashtu pyetja e radhës vjen e merr formë dhe hedh shtat, si vijon: A gjejnë mbështetje këto rezultate të analizës filologjike dhe historike gjuhësore të dorëshkrimit në kushtet e sotme të zhvillimit të shkencave të teologjisë dhe të liturgjisë ortodokse

²⁵ Kështu pranohet në studimet filologjike të derisotme moshë e tekstit të Anonimit të Elbasanit (1761). Sa e saktë është kjo datë? Është kjo një pyetje që kërkon studime të mëtejshme.

sikurse edhe të paleografisë greke-bizantine? Apo këto fusha lejojnë orientimin edhe më të hershme në aksin kronologjik të kulturës së shkrimit shqip? Prashtu kemi të bëjmë me një problem shumëdimensional, më se i njohur në filologjinë dhe kulturën e shkrimit shqip e që lejohemi vetëm ta cekim shkurt në formë diskutimi në rubikën në vazhdim.

8 Coniecturae

Asgjëmangut, fiksimi paraparak i një sinori kohor *post quem non* në gjysmën e shek. XVIII kryesisht për nga perspektiva gjuhësore-tekstologjike (sh. § 7.2.3; megjithatë sh. edhe § 5.2) nuk u shkon aspak përshtat gjykimeve të dhëna deri sot lidhur me kronologjinë e dorëshkrimit në fjalë, falë përvojave mirakandëse në fushën e paleografisë greke-bizantine, sikurse edhe njohurive marramendëse mbi historinë e kalendarit të ceremonive liturgjike gjatë Javës së Madhe në Kishën Ortodokse Bizantine e gjetkë. Andaj nuk kemi përse bëjmë aspak çudi, që vetë murgu teolog dhe filolog francez Mario Roques parapëlqeu atëbotë të dëgjojë, të mësojë dhe të përcjellë në letër të bardhë (1932 8v.) gjykimet e teologëve dhe paleografëve më të spikatur të kohës lidhur me kronologjinë e këtij dorëshkrimi. Këto gjykime, siç po i përcjellim më poshtë me fjalët e vetë Roques-ut, janë pikërisht ato që nuk e kanë humbur sot e gjithë ditën vlerën e tyre (argumentative) në debatin albanologjik lidhur me moshën e mëhershme të dorëshkrimit.

8.1 Këndimi liturgjik i perikopesë (Mt 27 62-66) Javën e Pashkëve

Argumenti i natyrës liturgjike historike, të cilin Roques (1930 9, shën. 3) ia përcjell lexuesit në thonjëza, bash ashtu siç e kish formuluar atëbotë Cirillo Korolevskij dora vetë, njëri ndër njohësit më të thelluar të teologjisë dhe liturgjive orientale në Bibliotekën e Vatikanit, jet si vijon:

« D. Nilo Borgia (pp. 23-25) rattache la lecture de ce fragment évangélique à la cérémonie dite de *l'Epitaphios*; c'est-à-dire à la fin des Matines du Samedi Saint.²⁶ Le fait que cette péripcope se trouve jointe au tropaire pascal par excellence, le *Christos anesti*, suggère plutôt une autre conclusion. Au début des Matines de Pâques, dans le rite byzantin, la Résurrection est annoncée solennellement aux portes de l'église. Aux indications qui se trouvent dans toutes les versions des livres liturgiques, la tradition grecque, et grecque seule, qui a régné et règne encore sans conteste en Albanie, fait lire par le célébrant le

²⁶ Sipas Borgia-s (1930 23): "Ma è tempo oramai di trattare direttamente del nostro testo. Purtroppo esso non ci dà la versione della Pericope Pasquale ma quella dell' *ὄρθρος* solenne del Sabato Santo, o dell' *Επιτάφιος Θρήνος*."

passage de l'Évangile qui raconte la Résurrection. L'expression moderne de cette tradition, consignée dans le *Typikon* de Constantinople, éd. de 1888, p. 384, fait lire l'évangile de la liturgie du Samedi Saint (Matth., XXVIII, 1-20). Une note avertit qu'il existe d'autres usages : l'un restreint le texte à Matth., XXVIII, 1-10, 16-20 ; l'autre prescrit Marc, XVI, 1-8. Le Typique roumain, éd. de Bucarest, 1907, p. 357, qui porte les traces de l'influence grecque dans l'ancien royaume, indique Matth., XXVIII, 1-16. Notre fragment, qui donne Matth., XXVII, 62-66, semble bien représenter une tradition plus ancienne : la péricopé qu'il indique raconte les précautions prises par les Juifs pour rendre vaine la prophétie du Sauveur annonçant sa résurrection future. Aussitôt après cette lecture éclate le chant triomphal du *Christos anesti*. Tout cela explique les confusions dans lesquelles sont tombés ceux qui n'avaient pas vu le fragment en question. »

Le të përmbledhim tash thjesht dhe vetëm gjykimin e dhënë më lart nga Cirillo Korolevskij pasi kish lexuar studimin e Borgia-s e parë në të edhe fotot anastatike të dorëshkrimit. Kështu, i nxitur nga vendndodhja në një fletë të vetme e Perikopesë së Ungjillit sipas Mateut (27 62-66) dhe e Troparit të Pashkëve – pas gjase në pozicionin recto/verso, ashtu siç i përshkruan Borgia – Korolevskij përsiat një përvojë të hershme (por të padëshmuar) në kalendarin liturgjik bizantin, kur para dyerve të kishës këndoheshin sipas radhës në një ditë, shi në orët e mëngjesit të së Djelës së Pashkëve, fillimisht perikopeja në fjalë e menjëherë pas saj edhe Tropari i Ngjalljes së Krishtit. Po të ndjekim këtë ecuri logjike bashkëlidhjesh kausale *shkak ~ rrjedhojë/pasojë* na rezulton të jetë bash ky dorëshkrim, i cili përdoret si argument pozitiv, me përsiatur një përvojë të mëhershme – veçse tjetërkund të padëshmuar (!) – liturgjike në Kishën Ortodokse Bizantine/Lindore, pra assesi hershmëria e ceremonisë si e tillë, e cila do të mundësonte fiksimin e kronologjisë së dorëshkrimit, në mos më herët, së paku aty nga fundi i shek. XV, apo fillimi shek. XVI.

Asgjëmangut, në këtë rast nuk na mbetet rrugëdalje tjetër, veçse të përsërisim fjalët e Roques-it, sipas të cilit: « ...il s'agit ici d'une circonstance religieuse trop spéciale pour qu'on soit autorisé à en faire sortir des conclusions générale. » Dhe është fakt që një studiues filolog e ka të vështirë të saktësojë moshën e një teksti liturgjik, siç është në këtë rast Perikopeja e Ungjillit sipas Mateut (27 62-66), e në varësi kjo me leximin ase këndimin e saj në ceremonitë liturgjike ortodokse: a) të Shtunën e Madhe gjatë celebrimit liturgjik të *Ἄρθος* apo *Ἐπιτάφιος Θρήνος* (Borgia 1930 23); apo b) në mëngjes të së Djelës së Pashkëve mu te dera e kishës (C. Korolevskij te Roques 1932 9); në mos të kthejë një herë sytë edhe nga Perëndimi duke parë mundësinë e leximit të tij p.sh. c) të Premten e Madhe, siç na qënka

zakon “në ritin latin... mbasi mbaronte “P[a]ssio” [sic. – B.D.] (Ashta 1996² 85).

Ndër tri opsionet e mësipërme është bash i treti ai që nuk i anashkalon dot aq lehtë filologut – pavarësisht nga orientimi gjeografik-liturgjik –, sa kohë që në dorëshkrim ai lexon se si autori ynë anonim shkruan me bojë mbi letër të bardhë, se ky /Prej i Shin Mathë Ungjill/ është bash /Evangjel Shintë e Prempte e Madhe/ = *Εὐαγγέλιον ἄρβανεΐτικον τῆς μεγάλης παρασκευῆς* “Ungjill shqip i së Premtes së Madhe”. Parë nga kjo perspektivë filologjike mendojmë së paku që lidhur me ceremoninë liturgjike si të tillë e për rrjedhojë edhe kronologjinë e saj nuk mund të mos mbajmë parasysh këtë fakt tekstual, i cili, siç përsiatëm edhe në rastin e troparit, mund a duhet të përcjellë përvojën popullore në kalendarin liturgjik të Javës së Pashkëve. Çështja e kronologjisë së tekstit rudhet kështu thjesht në pyetjen, nëse kjo perikope lexohej dikur vërtet, në mos lexohet ende sot e gjithë ditën edhe të Premten e Madhe qoftë në traditën ortodokse-bizantine, qoftë – e pse jo (!?) – edhe më pas në traditën ortodokse shqiptare. Në rast se kjo pyetje merr përgjigje pozitive, atëherë nuk ndeshim assesi ndonjë kolizion mes rezultatesh të hetimit filologjik dhe gjuhësor historik të tekstit nga njëra anë (§§ 7.2-7.2.2) dhe përvojës liturgjike në Kremën e Pashkëve në Kishën Ortodokse-Bizantine, në mos edhe në Kishën Ortodokse Autoqefale Shqiptare nga ana tjetër.

Për një përgjigje të qartë e të saktë dhe një orientim të mëtejshëm në hulumtimin e kësaj çështjeje shkruesi i këtyre radhëve i është mirënjohës At Foti Cicit (mail i dt. 27.08.2019), kumtin e të cilit lejohemi ta përcjellim gjithashtu të plotë, si vijon:

“Për sa i përket pyetjes suaj, përgjigja është shumë e thjeshtë: Fragmenti i Mateut 27: 62-66 është leximi ungjillor i mëngjesores (ὄρθρος) të së Shtunës së Madhe, Shërbesa e Epitafit. Kjo shërbesë këndohet të premten në mbrëmje, ashtu si të gjitha shërbesat e Javës së Madhe, siç quhet java para Pashkës. Mëngjesorja e të hënës mbahet të dielën në mbrëmje, e kështu me radhë deri të premten në mbrëmje, kur kryhet mëngjesorja e së shtunës, me vajtimet dhe mbas tyre në fund lexohet Ungjilli, para mbylljes. Nëse këqyrni Triodin dhe Pesëdhjetoren (1952) të Imzot Nolit, do ta verifikoni shumë lehtë (f. 236 e librit), ekziston një shënim para shërbesës: “Kjo shërbesë këndohet të Premten e Zezë mbrëmëne...” Në faqet 267-268 do të gjeni leximin ungjillor, ose ungjillin siç quhet rëndom edhe çdo fragment ungjillor që lexohet në shërbesë, por Noli nuk shënon kapitullin dhe vargjet, sepse shumica e librave liturgjike nuk e bëjnë.”

Këtë përvojë në ceremonitë liturgjike në Javën e Pashkëve e mësojmë në fakt qysh në përkthimet e para të Imz. Fan S. Nolit, bash

në “Shërbesën e Javës së Madhe” (1908), ku mësojmë se kjo perikope, këndohet si “Ungjill XII, pas Mattheut” (f. 68-69) ose si “Ungjill XII, i pësimevet” (f. 89) qoftë më “E Enjt’ e Madhe e Shenjtë mbrëmane” (f. 33-69), ashtu edhe më “E Shtun’ e Madhe e Shenjtë. Shërbes e Epitafit” (f. 69-89) e si e tillë “këndohet të Premten mbrëmanet, ose të Shtunë cë menatë” (f. 69).

Sqarimet që bën Noli në shqipërimet e tij, bash atëbotë kur i vuri shpërgënjtë Kishës Ortodokse Autoqefale Shqiptare (1908) lejojnë tash të vendosim në paletën e diskursit shkencor-intelektual një bashkëlidhje më se të qëndrueshme dhe assesi kundërvënëse ndërmjet interpretimit filologjik-gjuhësor dhe atij liturgjik-fetar, të cilët plotësojnë njëri-tjetrin në saktësimin e një tradite liturgjike të hershme që ka lënë gjurmët e veta deri në ditët tona.

Përsiatje: Meqë nuk është vendi këtu për të hetuar në detaj këtë ndërlidhni trefishe ndërmjet a) emërtimit në kalendarin liturgjik (zyrtar) si “E Shtun’ e Madhe e Shenjtë. Shërbes e Epitafit” (Noli 1908 69-89); b) alternativës kohore në mbajtjen e kremës liturgjike *Επιτάφιος Θρήνος* apo *ὄρθρος* që “këndohet të Premten mbrëmanet, ose të Shtunë cë menatë” (Noli *loc. cit.*); si edhe c) emërtimit pas gjase popullore të tekstit tonë /Evangjeli Shintë e Premte e Madhe/ (sh. më lart § 6.1.2), po mjaftohemi t’i kumtojmë lexuesit paraprakisht përsiatjen tonë se kemi të bëjmë këtu pas gjase me gjurmë të mëhershme në kujtesën kolektive të bashkësisë ortodokse shqipfolëse, sa i përket vetë perceptimit biblik të ‘ditës (24-orëshe)’, kur ‘dita (e nesërme)’ fillon në mbrëmje, pas përfundimit të diellit ‘ditën (e sotme)’, pra jo pas mesnatës (në orën 24:00 vs. 00:00), siç mund të ketë hyrë në rrjedhë të kohës në kalendarin liturgjik të njërit apo tjetrit konfesion.²⁷ Përndryshe, një lexim dhe këndim i kryehershëm i kësaj perikopeje të Dielën e Madhe duke i prirë Himnit të Ngjalljes apo Troparit të Pashkëve (sh. më lart Cirillo Korolevskij) mbetet i pajustificuar nga kjo perspektivë.

8.2 Vëzhgime të natyrës paleografike

Sa i përket gjykimit të tre paleografëve të cemtë në tri qendra të ndryshme bibliotekare elitare të kohës, Roques na kumton sa vijon:

²⁷ Sh. ndër të tjerë “Das Wissenschaftliche Bibellexikon” (WiBiLex) në portalin e Deutsche Bibelgesellschaft (autor Jörg Lancnau – hedhur si dokument në nëntor 2008): <https://www.bibelwissenschaft.de/wibilex/das-bibellexikon/lexikon/sachwort/anzeigen/details/tag-tageszeiten-at/ch/994fb13c9d527d86e1178ce92e6121ad/>.

« ...Borgia p. 22, précise : « del principio del secolo XIV ». C'est en effet à cette époque que l'on fait remonter le ms. 133 de l' Ambrosienne : « s. XIV » dit le Catalogue de Martini et Bassi « principio del sec. XIV sicuramente » a bien voulu m'écrire Mgr Giov. Galbiati, préfet de l'Ambrosienne. Mais la date du ms. n'est pas nécessairement la date du texte écrit sur le carré de papier. Pour dater celui-ci j'ai eu la bonne fortune de pouvoir recourir à des paléographes aussi qualifiés que Mgr Mercati, préfet de la Vaticane à Rome, M. H. Omont, conservateur des manuscrits à la Bibliothèque nationale à Paris, et Mgr Galbiati à Milan. Leurs conclusions concordent : le fragment n'est pas du XIVe siècle; il peut être de la seconde moitié ou de la fin du XVe siècle, peut-être même du début du XVIe. »²⁸

Nga ky pasazh mësojmë se të tre këta paleografë nuk e tumirin mendimin e Borgia-s (1930 33), sipas të cilit ky dorëshkrim përkon në kohë me dorëshkrimet e tjera të kodikut, bash në fillimet e shek. XIV, duke u bashkuar gjithashtu në unison lidhur kronologjinë e tij ndërmjet shek. XV dhe XVI. Si dhe përse kanë ardhur në këtë përfundim këta paleografë, d.m.th. çfarë argumentash pozitivë kanë mundur të qëmtojnë ata në të mirë të kësaj kronologjie të mëvonshme: "... ndoshta në gjysmën e dytë ose në fund të shek. XV, ndoshta edhe në fillim të shek. XVI.", këtë nuk besojmë se do ta mësojmë në një të ardhme të afërt prej së dorës së tyre në trashëgiminë ende të panjohur të Mario Roques-ut, andaj edhe mënguan të merrnim mendimin e ndonjë specialisti bashkëkohës, siç do të kumtojmë në paragrafin në vazhdim:

8.3 Notat muzikore në fol 63^r

Së fundi edhe dy fjalë mbi notacionin muzikor në fol 63^r, të cilin autori ynë anonim e ka hedhur në letër për të kënduar tekstin shqip të Troparit të Pashkëve, sepse ja edhe "...shqiptarët *ab immemorabili* e kanë kënduar si të gjithë ortodoksët e tjerë në gjuhën e vet Ngjalljen e Krishtit." (Borgia 1930 33: sh. § 7.2.2). Parë nga kjo perspektivë tjetër studimi nuk bëjmë gjë tjetër, veçse tërheqim rishtas vëmendjen e shprehur së pari prej filologut të njohur Kolë Ashta (1996² 83), sipas të cilit : "Për caktimin e kohës se kur u shkrua dokumenti ndoshta mund të dilte ndonjë element edhe nga studimi i ndonjë muzikologu mbi ata 11 rrjeshta të dokumentit, që kanë vetëm nota muzikore, neuma greke bizantine."

²⁸ Roques sqaron në një fusnotë (po në f. 9) se vetëm gjykimi i Galbiati-t mbështetet në vëzhgimin e dokumentit original. Dy të tjerët kanë shfrytëzuar fotot anastatike me fushë të zezë e shkrim të bardhë, të botuara nga Borgia 1930.

Sigurisht që shkruesi i këtyre radhëve nuk mund ta fshehë dot mungesën e formimit të vet akademik edhe në këtë fushë, andaj rdhr parapëlqen t'i bëjë vend këtu dy kumteve të bizantinistitit dhe muzikologut të njohur të muzikës kishtare bizantine Kyriakos Kalaitzidis, si vijon:

“Even I don't have a global overview of the MS it seems to me that it's dated back to 16th or even 15th century. The type of the notation and the fonds refers to that period. What is written in the catalogue of Bibliotheca Ambrosiana?” (mail i dt. 4.11.2019); e gjashtë ditë më pas me qetësinë mirakandëse intelektuale: “Please be sure that the type of the notation and the fonds refers to that period. Especially the music notation of the MS refers back to the early period of the so called “Middle Complete Byzantine Notation” (1177 – ca. 1670 according to prof. Stathis classification).” (mail i dt. 10.11.2019)

Janë pikërisht këto radhë që na dhurojnë tash qetësinë e nevojshme me kundruar si të mirëqenë gjykimin e përsëritur të natyrës paleografike, duke i bashkuar atij në unison edhe sigurinë e historianit të muzikës bizantine, sa i përket kronologjisë së këtij dorëshkrimi, përkatësisht sinorit të tij kohor *ad quem* që përkon ndoshta jo rastësisht me fundin e shek. XV ose fillimin e shek. XVI.

9 Përfundim

Shpresojmë të kemi realizuar në këtë studim, së paku atë qëllim modest që sinjalizuaam në hyrje të tij lidhur me rishqyrtimin filologjik-gjuhësor të dorëshkrimit shqip në Veneranda Biblioteca Ambrosiana të Milanos (Cod B 112, sup olim T 360: fol 63^{r/v}) së bashku me atë qerthull problematik që bart zbulimi dhe riprodhimi i tij prej vitit 1906. Përshkrimi i dorëshkrimit në kombinim me riprodhimet dhe analizën historike të tekstit (§§ 1-4) lejuan t'i bashkohemi pa mëdyshje mendimit më të përhapur deri sot që prania e tij si “mish i huaj” në një kodik me dokumentacion dorëshkrimor të shek. XIV nuk përcjell automatikisht kronologjinë e tij në kulturën e shkrimit shqip me alfabet grek. (§ 2) Autori i tekstit mbetet gjithashtu anonim dhe i bashkohet si i tillë gjithë asaj plejade autorësh anonimë në trashëgiminë dorëshkrimore me alfabet grek dhe origjinal që shoqëron në kohë dhe hapësirë Arealin Kulturor (ortodoks) të Jugut. Gjithsesi ai rezulton të ketë pasur një formim të mirëfilltë intelektual-fetar në një mjedis kulturor ortodoks-bizantin e përpos kësaj, si pjesëtar i kësaj bashkësie kulturore multietnike të kishte zhvilluar një ndërgjegje të mirëfilltë gjuhësore lidhur me veçoritë e sistemit fonetik të njëjës apo tjetrës gjuhë fqinjë. Ishte pra mjedisi jetësor-kulturor ekzistues që e ka nxitur autorin të përdorë në dorëshkrim kodin alfabetik të greqishtes si gjuhë liturgjike dhe njëherësh prestigji kulturor të kohës.

Analiza grafematike-filologjike e tekstit (§§ 4-6.3) nuk vërteton në asnjë rast që autori të ketë ndjekur modele të mëhershme të shkrimit shqip me këtë alfabet, madje mungesa e çdo ndërhyrjeje sado rudimentare në kodin alfabetik të greqishtes me ua përshtatur atë sado përciptas veçorive të sistemit fonetik të shqipes i japin këtë dorëshkrimi përparësi në kohë, kundrejt dorëshkrimeve shqip me po këtë alfabet që i ndeshim sidomos prej shek. (XVII: shën. 25 ~) XVIII e në vazhdim. Shtojmë gjithashtu që dorëshkrimi si i tillë mëton bindshëm rolin e një sinori orientues kohor në kulturën e shkrimit shqip, vetëm në rast se do të mund të qëmtonim argumente pozitive të natyrës gjuhësore që u saktësojnë të dyja teksteve të dorëshkrimit të njëjtën parësi kohore në boshtin kronologjik të shqipes së shkruar me alfabet grek (§§ 7-7.2.3).

Analizat gjuhësore dhe tekstuale historike lejojnë sot për sot ta vendosim autorin tonë tosk (§ 7.1), më saktë përkthimin e tij (fol. 63^v) pa gabuar rëndë në një periudhë kohore që ka si sinor orientues kohor *post quem non* gjysmën e shek. XVIII. (§§ 6.3-6.3.4) Një periudhë të mëhershme që zbret së paku në shek. XVI-XVII premtan vetëm analiza gjuhësore e tekstit të shkurtër të Troparit të Pashkëve (fol 63^r), i cili përcjell si i tillë një traditë të lashtë gojore të bashkësinë ortodokse shqipfolëse në Arealin Kulturor të Jugut. (§ 7.2.1)

Sa u përket perspektivave të tjera shkencore në studimin e dorëshkrimit në fjalë, lejohemi të përmendim përmblodhtas, që në diskursin shkencor-albanologjik i është anashkaluar shpesh gjykimit të thukët, por të përkorë të specialistëve paleografë dhe sidomos historianëve të liturgjisë bizantine, të cilët kanë parashikuar qëmoti (në vitet 30-të të shek. XIX) moshën e dorëshkrimit në periudhën midis fundit të shek. XV e fillimit të shek. XVI (§§ 8-1). Ky “delikt metodik” përkon pas gjase jo rastësisht edhe me mungesën e një pakete kriteresh metodike gjuhësore adekuate, çka ka lejuar të qarkullojnë për dorëshkrimin në fjalë shmangie kronologjike që largohen deri pesë shekuj prej njëra-tjetrës (shek. XIV-XIX), që vjen me thënë duke i kaluar tekstet në shoshën dhe sitën e verifikimit me një aparat gjuhësor-filologjik të pastabilizuar e pa bashkëlidhje rezultative ndërdisiplinore. (§ 8.-8.2)

Përcjellja në debat e një perspektive të re studimi, siç është komponenti historik në zhvillimet që ka përjetuar notacioni i muzikës kishtare-bizantine (§ 8.3) e “gjunjëzojnë” përfundimisht gjuhëtarin dhe filologun albanolog duke e detyruar të kundrojë – e pse jo! – si të mirëqenë zanafillën e dorëshkrimit në fjalë së paku në fillimet e shek. XVI madje të zbrësë pa drojë edhe më thellë, bash në shek. XV; e mbi

këtë bazë të mund të përpunojë dhe saktësojë më tej metodikën e tij të punës në përpunimin diakronik dhe klasifikimin gjuhësor-filologjik të dorëshkrimeve anonime të kësaj natyre. Hetimi i mëtejshëm gjuhësor diakronik i dorëshkrimit në kuadrin e një palete rezultatesh ndërdisiplinore fiton tash gjithnjë e më shumë kuptim .

Bibliografi

1. Burimet kryesore

- DAM Δανιήλ Μοσχοπολίτης ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ Περιέχουσα Λεξικόν Τετράγλωσσον τῶν τεσσάρων κοινῶν Διαλέκτων ἤτοι τῆς ἀπλῆς Ρωμαϊκῆς, τῆς ἐν Μοισία Βλαχικῆς, τῆς Βουλγαρικῆς, καί τῆς Ἀλβαντικῆς [1802] – [Kristophson 1974]
- GRA Gravura e Ardenicës 1731, në: Τέρπος, Νεκτάριος: ΒΙΒΛΑΡΙΟΝ ΚΑΛΟΥΜΕΝΟΝ ΠΙΣΤΙΣ [...] ΝΕΑΡΙΟΥ ΤΕΡΠΙΟΥ [...]” (ΕΝΕΤΙΗ,ΣΙ, 732. Παρά Νικολάω τῶς Σάρῳ, ἀψλβ’ [1732] Con Licenza de’ Superiori e Privilegio.) – [Demiraj 2019a]
- JAV /Stoicheia hellêno-albanikês grammatikês kai hellêno-albanikoi dialogoi. Anekdotο ergo tu Iōannê Bêlara, Filologikê ekdosê apo ton autografo kôdika tês Ethnikês Bibliothêkês tôn Parisiôn / – [Jochalas 1985]
- KAH Hasan Zyko Kamberi (XVIII-XIX): "Poezi" – [Abazi-Egro 2016]
- KOB Kodiku Beratas (1764-1798): /(gr.) ... (shq.) Nis o dora ime mira te shkrua shkronja te mira [që] te mos rihesh./ [Berat shek. XVIII] – dsh.: Sig. Drs1E3 (e-Albanica = Katal. online: An.S/22 F – Biblioteka Kombëtare e Shqipërisë) – [Demiraj 2019b]
- NEB Nezim (Frakulla) Berati: Divan – [Abazi-Egro 2009]
- PEJ Pericope evangelica prej Ungjillit të Gjonit (Joh. 11 20-44) – [Binggeli 2019]
- DBA Dorëshkrimi shqip në Codice B 112 Sup olim T 360: fol 63^{r/v} në Veneranda Biblioteca Ambrosiana di Milano
- PRK Theodōros Anastasios Kaballiōtēs: ΠΡΩΤΟΠΕΙΡΙΑ παρά τοῦ σοφολογιωτάτου καί αἰδεσιμωτάτου Διδασκάλου Ἱεροκῆρυκος, καί Πρωτοπαῖ Κυρίου ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΚΑΒΑΛΛΙΩΤΟΥ ΤΟΥ ΜΟΣΧΟΠΟΛΙΤΟΥ ΕΥΝΤΕΘΕΙΣΑ. ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ 1770 – [Hetzer 1998]

2. Literaturë e cituar dhe burime të tjera

Abazi-Egro, Genciana (ed.):

2009 Nezim Berati: Divani shqip (edicioni tekstual kritik Genciana Abazi – Egro). Tiranë – [NEB]

2016 Hasan Zyko Kamberi: Poezi. QSA IGJL. Tiranë – [HZK]

Ashta, Kolë

1996² Dokumenti i tretë i gjuhës shqipe..., në: “Leksiku historik i gjuhës shqipe”, bl. I, Shkodër

Belluscio Giovanni (ed.)

2012 Il manoscritto fol. 63 del Codice B 112 SUP OLIM T 360 della Biblioteca Ambrosiana di Milano. Una Cronistoria. In: Studime për nder të Rexhep Ismajlit me rastin e 65 vjetorit të lindjes (Bardh Rugova – ed.). Prishtinë, S. 55-90 – [PEM]

Binggeli, André (et al. – ed.)

2019 Catalogue des manuscrits conservés dans la Bibliothèque du Patriarcat œcuménique : Les manuscrits du monastère de la Sainte-Trinité de Chalki, vol. I : Notices descriptives ; vol. II : Illustrations. Turnhout, Belgium

Borgia, Nilo

1930 Pericope evangelica in lingua albanese del secolo XIV da un manoscritto greco della Biblioteca Ambrosiana, Grottaferrata

Çabej, Eqrem

SE IV Studime etimologjike në fushë të shqipes, bl. IV. Tiranë 1996

Çunga, Sokol (& Demiraj, Bardhyl)

2019 Dorëshkrimi shqip në fondin e dorëshkrimeve të Bibliotekës së Manastirit të Shën Trinisë në ishullin Chalki (në shtyp – 20 f.)

Demiraj, Bardhyl

2006 Gjon P. Nikollë Kazazi dhe “Doktrina” e tij. Prishtinë

2008 (ed.) Dictionarium latino-epiroticum. (Romae 1635) Per R. D. Franciscum Blanchum. Shkodër

2012 Conciłi Provintiaałi o Cuvendi j Arbenit (Romæ 1706). Botim kritik, Botime françeskane, Shkodër

2014 *Shqiptar dhe shqa*. Histori popujsh përmes dy emrash etnikë. Tiranë

- 2019a *Inscripțiile în albaneză și în aromână de pe Gravura de la Ardenița, në: "Omagiu Profesorului Grigore Brâncuș"* (ed. C. Vătășescu et al.). București, p. 161-183 – [GRA]
- 2019b (ed.) *Kodiku Kodiku Beratas – O Μπερατινός κώδικας* (me një botim kritik të pjesës shqip të përgatitur nga Bardhyl Demiraj), Tiranë 2019
- 2019(c) *Sh. më lart Çunga, Sokol*
- Demiraj, Shaban
- 1994 *Gjuhësi ballkanike*. Shkup
- Elsie, Robert
- 1995 *The Elbasan Gospel Manuscript ("Anonimi i Elbasanit"), 1761, and the Struggle for an Original Albanian Alphabet, në: "Südost-Forschungen", nr. 54 105-159*
- 1997 *Histori e letërsisë shqiptare, Pejë* (bot. i dytë)
- Ferrari, Giuseppe
- 1978 *Storia della letteratura albanese*, Bari
- Hetzer, Armin
- 1981 *Der sogenannte Kodex von Berat. Teil I. In: BA n.F. 6, S. 125-197 – [KOB]*
- 1982 *Der sogenannte Kodex von Berat. Teil II, Untersuchungen zu einer anonymen griechisch-albanischen Handschrift vom Ende des 18. Jahrhunderts. In: SOF 41, S. 131-179 [KOB]*
- 1984 *Der sogenannte Kodex von Berat. Teil III. In: BA n.F. 9, S. 153-178 – [KOB]*
- 1998 *Das dreisprachige Wörterverzeichnis von Theodoros Anastasiu Kavalliotis (Herausgegeben von Armin Hetzer). In: BA n.F. (Beiheft, Bd. 1) Hamburg 1981; Aktualisierte Neuauflage. Hamburg – [PRK]*
- Gjinari, Jorgji
- 1989 *Dialektet e gjuhës shqipe. Tiranë*
- ADGJSH (et al. – ed.) *Atlasi dialektologjik i gjuhës shqipe, bl. I. Universtà degli Studi di Napoli L'Orientale. Napoli 2007*
- Ismajli, Rexhep
- 2000 *Tekste të vjetra, Pejë*
- Jochalas, Titos
- 1980 */To helleno-albanikon lexikon tu Marku Botzare (filologike ekdosis ek tu autografu. Athenai/*
- 1985 */Stoicheia hellêno-albanikês grammatikês kai hellêno-albanikoi dialogoi. Anekdotò ergo tu Iòannê Bêlara,*

Filologikê ekdosê apo ton autografo kôdika tês Ethnikês
Bibliothêkês tôn Parisiôn. Thessalonika/

Kristophson, Jürgen (ed.):

1974 Das Lexikon Tetraglosson des Daniil Moschopolitis. In:
ZfB 10, S. 7-128 – [DaM]

Kurilas / Κουρίλας, Ἐυλόγιος Λαυριώτης

1931 Γρηγόριος ὁ Ἀργυροκαστριτής. Θεολογία 9, περιοδικόν
ἐπισημονικόν συγγράμμα, Τεύχος ΑΓ. Ἐν Ἀθήναις

Lambros / Λάμπρος Σπυρίδων Π.

1906 Το Χριστός Ἀνέστη ἀλβανιστί. Το εὐαγγέλιον της
μεγάλης Παρασκευῆς ἀλβανιστί. Νέος Ἑλληνομνήμων III,
τχ. 3-4. Ἀθήναι, 481-482

Lloshi, Xhevat

2008 Rreth alfabetit të shqipes – Me rastin e 100-vjetorit të
Kongresit të Manastirit. Tiranë

2012 Përkthimi i V. Meksit dhe redaktimi i G. Gjirokastritit
1819-1827. Tiranë

2017 (ed.) Konstandin Kristoforidhi. Shkrime dhe përkthime.
Historia e Shkimit të Shenjtë (1870 e 1872). Katër
Katekizma (1867 e 1872) – Përgatitur për shtyp dhe
paraqitur nga Xhevat Lloshi. Tiranë

Mjeda, Ndre

1933 Nji dorëshkrim i moçem e nji kritikë e ré, në: “Leka” 3,
viti V (mars 1933), 82-88 Shkodër

Noli, Fan S.

1908 Shërbes e Javës së Madhe. Këthyer nga Greqishtja prej
Priftit Ortodox Fan S. Nolit. Boston, Mass.

1914 Pésedhjétoré é vogël; é kthyér nga gerqishtja préj priftit
orthodoks F. S. Noli. Boston.

1952 Triodi dhe pesëdhjetorja. E përktheu Fan Stylian Noli. E
botoj Peshkopata e Amerikës. Boston

Re(s)suli, Namik

1978 I più antichi testi albanesi. Torino

Ribezzo, Francesco

1932 Pericope evangelica albanese, në: “Rivista indo-greco-
italica”, XVI/1. Roma

Riza, Selman

1952 Fillimet e gjuhësisë shqiptare, Prishtinë. (ribotuar në:
Selman Riza, Vepra 1. Prishtinë 1996)

Robinson, Maurice A. (ed.)

- St. TR The Greek New Testament Textus Receptus (Stephanus 1550). With Morphology. (<<https://biblia.com/books/tr1550mr/Mt>>)
- Rrota, Justin
- 1930 Për rreth botimit të dorëshkrimit shqyp të shekullit XV, në: “Hylli i Dritës” 7-8, 402-411. Shkodër
- 1931 Për historin e alfabetit shqyp, Hylli i Dritës 12, 677-678. Shkodër
- Schirò J., Giuseppe
- 1959 Storia della letteratura albanese. Milano
- Shuteriqi, Dhimitër
- 1976 Shkrimet shqip në vitet 1332-1850. Tiranë
- Stephanus / Estienne, Robert
- St. TR Sh. Iart Robinson, Maurice (ed)
- Variboba, Guglio
- 1762 Gjella e Shën Mëris s’ Virgjër. Rrom’